

ОСВІТА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

Людмила Масол

STEAM

Мистецтво

Частина 1

6 клас

Людмила Масол

Мистецтво

Підручник інтегрованого курсу
для осіб з особливими освітніми потребами
(Н 54.1 — Н 54.2)

6 клас
(у 2-х частинах)

ЧАСТИНА 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2023

УДК 7*кл6(075.3.056.262)

МЗ1

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою
«Мистецтво. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої
освіти (авт. Масол Л. М., Просіна О. В.)

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 № 254)*

Підручник відповідає психофізичним особливостям
сприймання осіб із порушеннями зору
(Протокол № 10 від 21.11.2023
засідання експертної комісії зі спеціальної педагогіки)

Методичні малюнки **В. Г. Власової**

Цей підручник видано за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та Глобального партнерства заради освіти (GPE). ЮНІСЕФ і GPE не брали участі в розробці цього підручника. Зміст і твердження в цьому підручнику є позицією авторів і не обов'язково відображають політики чи погляди ЮНІСЕФ і GPE.

Масол Л. М.

МЗ1 Мистецтво : підруч. інтегр. курсу для осіб з особ.
освіт. потребами (Н 54.1 — Н 54.2). 6 кл. (у 2-х ч.) : ч. 1 /
Л. М. Масол. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2023. —
176 с. : іл.

ISBN 978-966-983-427-0.

УДК 7*кл6(075.3.056.262)

ISBN 978-966-983-427-0

© Масол Л. М., 2022

© Видавничий дім «Освіта», 2023

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика Михайла Вербицького

Слова Павла Чубинського

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Жанри в музичному мистецтві

Пригадай, які ти знаєш музичні жанри. Поміркуй і уяви, які емоційні враження можна отримати від сприймання веселого мюзиклу, а які — від героїчної симфонії.

Щоб краще зрозуміти зміст музичного твору, бажано визначити його жанрову природу. Первинні жанри — пісня і танець — зародилися дуже давно. Вони розрізняються способом виконання — голосом або за допомогою музичних інструментів. Упродовж тривалого розвитку професійної (академічної) музики складніші жанри ввібрали в себе риси первісних. Найпоширеніший поділ жанрів — на **вокальні** та **інструментальні**. У цих жанрових групах — «сімействах» — багато різновидів.

Артур Річчі. Урок співів

Панно невідомого художника, XVII ст.

Що відбувається на картинах? Як виконується музика? Які інструменти тобі знайомі? Прокоментуй назву картини А. Річчі. Назви картину невідомого автора. Поміркуй про задум художників.

Жанри поділяються також за складом виконавиць/виконавців. Вокальні твори для великого складу співачок/співаків належать до **хорових** жанрів. Аналогічно музика, яка виконується симфонічним оркестром, є **інструментальною**. Проте **симфонічні** жанри мають свої особливості, тому їх виокремлюють у самостійну групу.

Невідомий художник. Ангельський хор

Міша Ленн. Музиканти

Музично-театральні жанри, окрім суто музичних ознак, увібрали в себе типові риси сценічних мистецтв.

Жанрові кордони завжди умовні. Наприклад, опера — вокальний жанр, адже в ній головне — спів, а балет, де панує танцювальний рух, — інструментальний. Проте й опера, і балет належать до групи музично-театральних жанрів.

І у вокальній, і в інструментальній музиці є твори, які передбачають невелику кількість виконавиць/виконавців. Їх називають **камерними**.

У давнину, коли ще не було концертних залів і філармоній, музика виконувалася переважно в приватних будинках аматорів музичного мистецтва. Збиралися знайомі, хтось сідав за клавесин, і починався домашній концерт. Таке музикування зазвичай відбувалося в аристократичних салонах, тобто невеликих приміщеннях. Звідси й пішла назва — **камерна музика**. Виконувалися пісні та романси, інструментальні п'єси й ансамблі. І хоча із часом камерна музика зазвучала в концертних залах, її стара назва збереглася.

Минулого року ти вже слухав/слухала камерний твір видатного композитора Мирослава Скорика «Мелодія» у виконанні автора на фортепіано і в

оркестровій інтерпретації. Послухай і порівняй, як ця прониклива мелодія звучить в інших версіях — камерно-інструментальній і камерно-вокальній.

«Мелодія» М. Скорика у виконанні Злати Огневіч та ансамблю бандуристів

Слухаю музику

Мирослав Скорик. «Мелодія» (Богдана Півненко — скрипка з фортепіано), Злата Огневіч (вокаліз).

Поміркуй, як однією мелодією можна виразити душу українського народу, без слів розказати про його складну долю і незламність, передати глибину й біль, а разом із тим — оптимізм і віру в щасливе майбутнє. Чи можна назвати цей шедевр сучасної музики лейтмотивом України?

В історії музичного мистецтва є яскравий приклад, коли спадщина митця охоплює майже всі існуючі в його епоху жанри. Це багатогранна творчість Моцарта, що включає хорову, симфонічну, камерну, театральну музику. І в кожному із жанрів композитор досягає художньої досконалості.

Пригадай, які твори В. А. Моцарта ти слухав / слухала. Який із них найбільше сподобався? Чому?

Слухаю музику

Вольфганг Амадей Моцарт. Фрагменти з творів: Симфонія № 40 (I ч.), «Реквієм» (Lacrimosa, Dies Irae).

Розкажи про свої враження від музики. До яких жанрів належать музичні твори Моцарта, фрагменти з яких прозвучали?

Музика якого з творів трагічна, а якого — оптимістична?

Слухаю музику

Арія-монолог Сальєрі «L'Assasymphonie» («Убивча симфонія») та інші фрагменти з мюзиклу / рок-опери «Моцарт» (продюсери Дов Аттья та Альбер Коен, композитори Жан-П'єр Піло та Олів'є Шультез).

Чи вдалою, на твою думку, є ідея поєднати класичні та сучасні музичні епізоди у творі? Порівняй сценічні образи Моцарта і Сальєрі.

Мікеланджело (Мікеле) Локонте і Флоран Мот — співаки-актори, які виконали головні ролі Моцарта і Сальєрі

До портретної галереї

Вольфганг Амадей Моцарт (1756–1791) — геніальний австрійський композитор. Народився в Зальцбурзі, з раннього дитинства виявив надзвичайну музичну обдарованість. Вольфганг швидко опанував мистецтво гри на клавірі, скрипці, органі, рано почав писати музику. У 6 років хлопчик-вундеркінд виступив із першим концертом, в 11 років написав першу оперу.

В Італії він успішно складає іспит на звання академіка Болонської академії.

Життю і творчості Моцарта присвячено рок-оперу, за якою зняли 3D-мюзикл. У творі оригінально поєднуються «цитати» з різножанрової класичної спадщини композитора та сучасна рок-музика. В образі головного героя яскраво втілено ідею свободи творчості митця, адже Моцарт обрав вільне служіння мистецтву, а не забезпечене становище придворного композитора.

Барбара Крафт.
Посмертний
портрет Моцарта

Співаю пісню

Українці

Музика В. Бодейчука

Вірші І. Зінківської

1. У вишиванці в свята й будні
моя Вкраїна хай цвіте.
Тут мудрі і веселі люди —
таких немає більш ніде.
Гуцули, бойки, подоляни
і відчайдушні козаки,
поважні, гречні галичани —
мої ви любі земляки!

Приспів:

Українці, ми — єдина сім'я!
Співуча мова, пшенична земля,
чиста й ніжна, наче пташка на калині,
вдячна, що я народилась в Україні!

2. Волинь, Покуття, Чорне море —
Усі під небом ми одним —
Дунай, Дніпро, бескиди, гори,
Бо Україна — це наш дім.
Дзвенять піснями буковинці —
До Запоріжжя йде луна.
Одна родина — українці,
Це наша рідна сторона.
Приспів.

Мистецька скарбничка

Камерна музика (з італ. camera — кімната) — твори для невеликого складу виконавців — співаків або інструменталістів (не більше десяти).

Мюзикл — це музично-сценічна вистава, в якій поєднуються ознаки різноманітних жанрів (опери, естради, хореографії тощо).

Реквієм — траурна заупокійна меса в римокатолицькій церкві, музичний жанр, написаний у формі й на тексти заупокійної меси.

Рок-опера — музично-драматичний жанр, основою якого є рок-музика, а коріння пов'язане з мюзиклом.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Які ти знаєш музичні жанри, жанрові групи?

2. Поясни походження і зміст назви «камерна музика». Які жанрові різновиди вона включає?

3. Прослухай різні фрагменти з мюзиклу «Моцарт». Визнач, коли звучить класична музика, а коли — рок.

Самостійне дослідження, медіапошук

Проаналізуй новаторське трактування жанру рок-опери / мюзиклу «Моцарт». Зверни увагу, що альбом рок-опери розійшовся тиражем у понад 750 000 копій та отримав статус «діамантового». Вислови свою думку щодо художньої та комерційної успішності твору.

Фантазую, експериментую, дію

Заспівай «Мелодію» М. Скорика вокалізом.

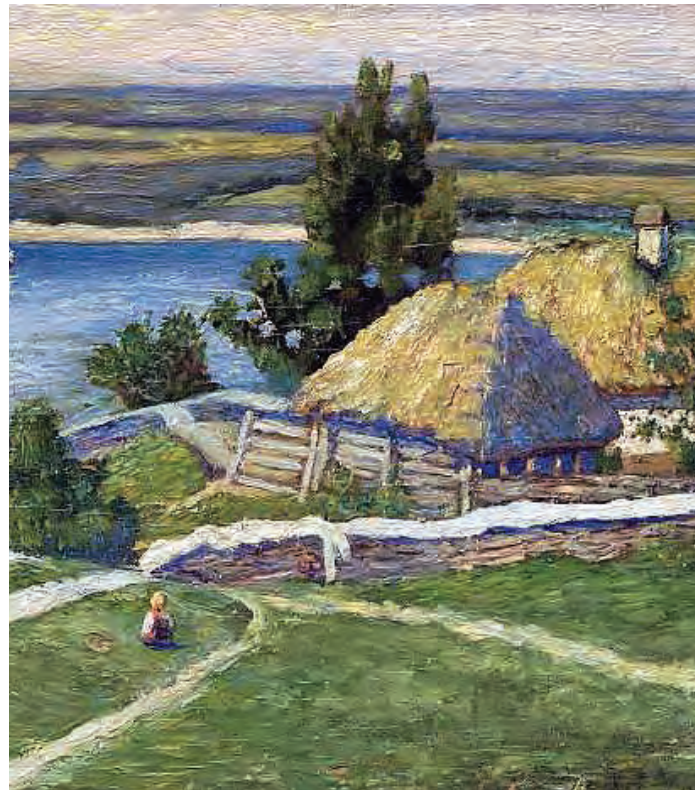
Жанри в образотворчому мистецтві

Пригадай, які ти знаєш жанри образотворчого мистецтва.

Жанри образотворчого мистецтва розрізняються передусім за змістом зображуваного. Якщо художник зображує людину — це **портрет**, природу — **пейзаж**, предмети — **натюрморт**. Головними «дійовими особами» **аніمالістичного жанру** є тварини.

Тетяна Яблонська.
Автопортрет
в українському костюмі

Микола Бурачек.
Труханів острів
(фрагмент)

Катерина Білокур.
Богданівські яблука

Альбрехт Дюрер.
Заєць

Події суспільного життя минулого й сьогодення відображуються в **історичному** жанрі, а сцени повсякденного життя — у **побутовому**. Внутрішній вигляд приміщення є основою для жанру **інтер'єру**.

Костянтин Трутовський.
Одягають вінок

Кім Якобс.
У вітальні (фрагмент)

Петро Андрусів. Два козаки

Визнач жанри на ілюстраціях. Розкажи про тематику творів. Поміркуй, чому кожен із митців вибрав саме такий жанр для втілення цієї теми.

Як і в інших видах мистецтва, розподіл творів на жанри в живописі, графіці, скульптурі є умовним. Чому? Ти, мабуть, помічала/помічав, що інколи в одному творі поєднуються ознаки кількох жанрів. Портрет може бути виконаний на фоні пейзажу, а інтер'єр слугувати тлом для побутової сцени. Проте завжди щось одне з них є важливішим, що й визначає жанр художнього твору.

Створюю композицію

Варіант 1. Намалюй стилізований натюрморт «Квіти — герою» (гуаш, чорний фломастер).

Варіант 2. Намалюй анімалістичну композицію «Пес-сапер Патрон — чотирилапий супергерой» (техніка на вибір).

Переглянь у інтернеті мультсеріал «Пес Патрон». Серія 1. «Зруйнований міст» (реж. Анастасія Фалілеева).

Мистецька скарбничка

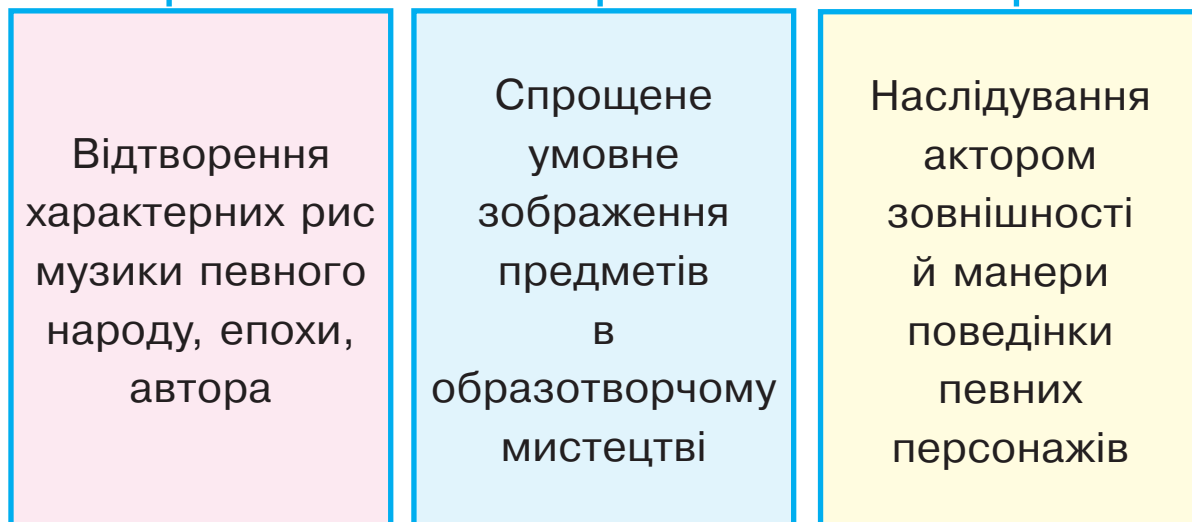
Жанр (із фр. genre — рід, вид, тип) — багатозначне поняття, яке систематизує творчість за родами й видами, виходячи з ознак походження, тематики, сфери застосування тощо.

Натюрморт (фр. nature morte — дослівно — мертва натура, природа) — жанр образотворчого мистецтва, присвячений зображенню нерухомих речей, поєднаних у композицію.

Мистецька скарбничка

Стилізація

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Що нового ти дізналася / дізнався про жанри?
2. Назви жанри образотворчого мистецтва. Наведи приклади.
3. Поясни, за якою ознакою розрізняються жанри.

Самостійне дослідження, медіапошук

Започаткуй лепбук «Жанри мистецтва».

Фантазую, експериментую, дію

Поміркуй, у якому жанрі образотворчого мистецтва краще відобразити зміст такого музичного твору, як ноктюрн.

На крилах пісні

Які пісні тобі подобається співати — народні чи сучасні?

Олеся Вакуленко.
Співуча Україна

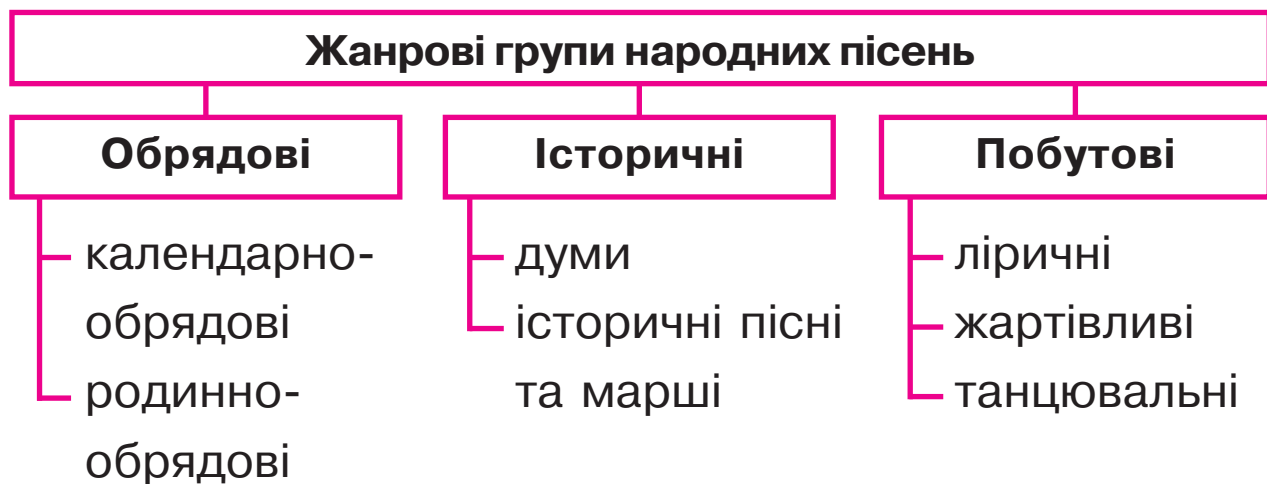
Серед камерно-вокальних жанрів найдавнішою є пісня — вічний супутник людини. Починаючи з лагідної колискової, пісня супроводжує нас у радості та смутку, під час праці й на дозвіллі, надихає на подвиги. Її музично-поетичні образи здатні відобразити емоції, почуття, настрої, мрії, сподівання людини.

Пісня — душа українського народу, який упродовж віків створював багатожанрову фольклорну спадщину. Краса українських народних мелодій утілює такі притаманні українцям риси національного характеру, як емоційність і ліричність, героїзм, почуття гумору.

Пісні виконують із супроводом або акапельно. Акомпанемент посилює виразність мелодії, поетичного тексту.

Пісні бувають народні і професійні. Народна пісня не має автора музики й тексту, вона не записується, а зберігає традиції багатьох поколінь усно, нерідко в різних варіантах.

Загалом поділ пісень на жанри — справа надто суперечлива. Вони розрізняються за тематикою: пісні про матір, рідну мову, героїв, природу, кохання, мандри, свята, школу, дружбу. Відповідно до середовища поширення існують народні, церковні, естрадні пісні. За регіональною ознакою народні пісні поділяються на подільські, закарпатські, слобожанські та багато інших.

Пригадай, які народні пісні ти співав / співала на уроках мистецтва. Якій тематиці вони присвячувалися? До яких жанрів належали?

Назві й наспівай календарно-обрядові пісні. Які події оспівуються в українських історичних піснях і думах?

З пісенних мелодій зародилися інструментальні жанри вокального походження, наприклад, пісня без слів.

Естрадна пісня — основний жанр популярної музики, який виконується з інструментальним супроводом. Українській естрадній пісні притаманна мелодійність, успадкована від фольклорної традиції.

Корифеєм вітчизняної естради вважають Платона Майбороду. Легендою української пісні став Володимир Івасюк, автор знаменитого хіта «Червона рута». Таку назву отримав і Всеукраїнський фестиваль сучасної пісні й популярної музики, який із 1989 року регулярно проводиться і стимулює розвиток національної шоу-індустрії.

Слухаю музику

Українські народні пісні «Чом ти не прийшов», «Із сиром пироги».

Платон Майборода «Рідна мати моя».

Володимир Івасюк «Кленовий вогонь».

Микола Дремлюга «Лірична пісня».

Порівняй і схарактеризуй різні інтерпретації пісень.

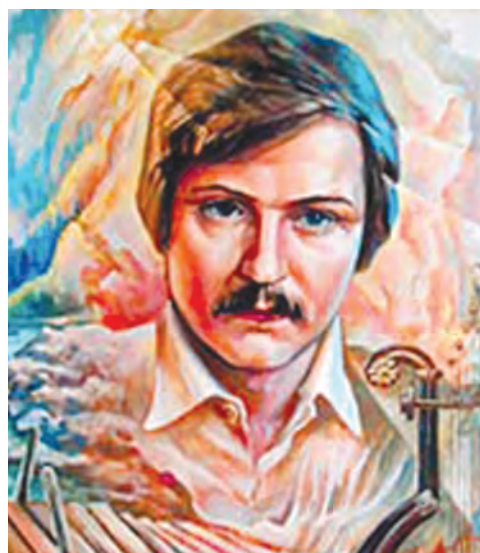
Поясни зв'язок тексту й музики, оригінальність виконавського трактування.

Який із прослуханих творів не належить до камерно-вокальних жанрів?

До портретної галереї

Володимир Івасюк (1949–1979) — український композитор і співак. Народився в м. Кіцмань Чернівецької області в сім'ї вчителів. Юнаком створив у школі ансамбль «Буковинка», який здобув перемоги на кількох самодіяльних конкурсах. Під час навчання в Чернівецькому медичному інституті Володимир починає працювати над піснею «Червона рута», яка з тріумфом прозвучала в телепередачі «Камертон доброго настрою» в 1970 р. і про яку був знятий перший український музичний фільм. Пісню «Водограй» визнано «Піснею року» (1973), вона стала лауреатом міжнародного фестивалю естрадної пісні «Сопот» у Польщі. Окрім пісень, він створює камерно-інструментальні твори, а також «Баладу про мальви».

Микола Горда.
Портрет
Володимира Івасюка
(фрагмент)

Авторська, або бардівська, пісня — жанр, що набув поширення у різних країнах як самодіяльна музично-поетична творчість. Найчастіше її виконують

авторки/автори і віршів, і музики — звідси назва «авторська». Друга назва походить від стародавніх бардів Шотландії та Ірландії, творчість яких поступово поширилася в Європі. Поетів-співаків, які нерідко були водночас й акторами, називали по-різному: трубадури, трувери, менестрелі, жонглери, шпільмани, мінезингери, скоморохи, кобзарі й лірники.

В авторській пісні пріоритет надається тексту. Музика не є надто складною і може виконуватися непрофесійними співаками.

В українській культурі творчість бардів називають «співаною поезією». Вітчизняні виконавці/виконавиці авторської пісні акомпанують собі на гітарі, як Марія Бурмака, або на лірі й кобзі, як Едуард Драч.

Василь Жданкін

Василь Жданкін — легендарний український бард, кобзар, володар гран-прі першого фестивалю «Червона рута», який гастролював у багатьох країнах. У репертуарі кобзаря українські пісні, наприклад, славетні «Думи мої, думи мої», «Гей, там на горі Січ іде», «Гей, літа орел...».

Слухаю музику

«Думи мої, думи...» у виконанні барда В. Жданкіна та в сучасній інтерпретації естрадних співаків (А. Пивоваров, Н. Дорофєєва та ін).

Співаю пісню

Повернись живим

Музика й вірші Марії Бурмаки

1. Де моя душа —
Там ідуть бої.
Ми не віддамо
Рідної землі.
Де моя земля —
Серце моє там,
Я війні тебе,
Милий, не віддам.
2. Плачуть голоси
Рідних і близьких,
По світах війна
Розкидала їх.
Розпинали нас,
Але ми стоїм.
Тільки я прошу:
«Повернись живим!»

Приспів:

«Повернись живим», —
я тебе молю!..
Знає тільки Бог,
Як тебе люблю.
Там, де ти тепер, —
Лиш війна і дим,
Але я молю:
«Повернись живим!»

Приспів.

3. Україна вся,
Як один кулак,
І важливий нам
Перемоги знак!
Хай тебе в бою
На передовій
Ангел захистить,
Огорне крильми!

Приспів.

За кордоном співаки-поети з гітарами збирали величезні молодіжні аудиторії. Наприклад, Віктор Хара в Чилі, Піт Сігер і Боб Ділан у США. Їхні «пісні протесту» містили критику суспільства, а мелодії підхоплювалися слухачами багатолюдних концертів.

У різних країнах регулярно проводяться пісенні конкурси й фестивалі естрадної та авторської пісні. Популярності набув пісенний конкурс «Євробачення», спрямований на взаєморозуміння між народами. У ньому є окремий напрям для дітей, що сприяє розвитку юних талантів.

Мистецька скарбничка

Акомпанемент (від фр.) — інструментальний супровід до творів вокальних жанрів.

Бард (із кельтської — проголошувати, співати) — виконавець пісень, який є автором тексту й музики.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Які пісенні жанри ти знаєш? Наведи приклади.

2. Розкажи про особливості авторської (бардівської) пісні.

3. Яку назву отримав Усеукраїнський фестиваль сучасної пісні й популярної музики, що проводять із 1989 року?

Самостійне дослідження, медіапошук

Досліди, як пісня стала духовною зброєю українців під час війни, склади власний плейлист на цю тему.

Фантазую, експериментую, дію

Заспівай пісню лідера рок-гурту «Океан Ельзи» Святослава Вакарчука «Все буде добре» (караоке). Поміркуй, чи можна віднести її до жанру авторської пісні.

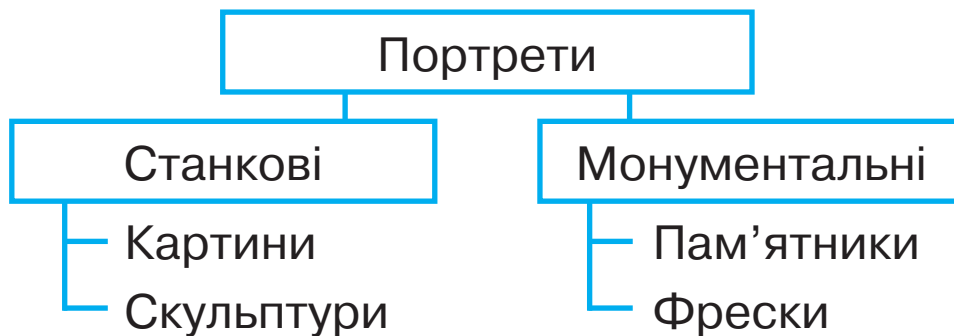

Портрет — дзеркало душі

Які портрети тобі подобаються — живописні чи фотопортрети? Чи доводилося тобі робити автопортрет, наприклад селфі?

Портрет — один зі стародавніх жанрів мистецтва. В усі часи люди прагнули залишити свої зображення на папірусі, дерев'яних дошках тощо. Тому сьогодні ми можемо побачити, який вигляд мали наші пращури й давні мешканці різних країн світу.

Жанр портрета набув поширення в живописі, графіці, скульптурі, художній фотографії. Графіки малювали олівцем, тушшю, вуглем, а живописці — олійними, акварельними або іншими фарбами. З портретів на нас дивляться чоловіки й жінки, дорослі й діти, люди різних професій. У них автори намагаються не лише передати зовнішній вигляд оригіналу, а й розкрити характер портретованих. Відповідно до призначення розрізняють такі види портретів.

Залежно від охоплення фігури людини одинарні або персональні портрети поділяють на такі різновиди: голова (1), погруддя (2), поясний (3), на повний зріст (4). Портретованих зображують стоячи (4), сидячи, верхи на коні (5).

1 — Ехнатон II (Єгипет); 2 — Тарас Шевченко. Автопортрет;
3 — Доменіко Гірландайо. Джованна Торнабуоні

4

5

4 — Китайський художник. Воєначальник;
 5 — Князь Данило Галицький.
 Скульптори Василь Ярич, Роман Романович

Яка з ілюстрацій належить до мистецтва графіки?

В **автопортреті** художниця або художник зображує себе, нерідко для цього використовує дзеркало (інколи — два). У такому своєрідному монологі вона/він відкриває глядачеві щось важливе про себе або ж стверджує власні життєві й художні ідеали.

Візуальна грамота

Відповідно до пози зображуваного (за ракурсом) портрети поділяються на такі типи:

- анфас — обличчям до глядачки / глядача;
- профіль — зображення збоку;
- з поворотом голови ліворуч або праворуч (на 1/4, 1/2, 3/4).

Що «розповідають» про людину портрети, подані на ілюстраціях? Який із них належить до скульптури? Визнач ракурс на портретах: анфас, профіль тощо.

Антоніс ван Дейк.
Портрет Карла I, короля Англії

До портретної галереї

Тарас Шевченко (1814–1861) — видатний український поет, художник, громадський діяч. Народився в селі Моринці на Черкащині, рано відчув потяг до малювання.

Художник із медалями закінчив Петербурзьку академію мистецтв, і за видатні успіхи в гравюрі йому було присвоєно звання академіка.

Шевченко малював природу рідного краю, відображав народний побут, історичні пам'ятки (серія офортів «Живописна Україна»). Спадщина Шевченка-художника охоплює графічні малюнки в різних техніках, олійні картини й акварелі, серед яких істотне місце відведено жанру портрета. Упродовж життя він створив низку автопортретів.

Великому Кобзареві встановлено понад тисячу пам'ятників в Україні й понад сто — у 35 країнах світу.

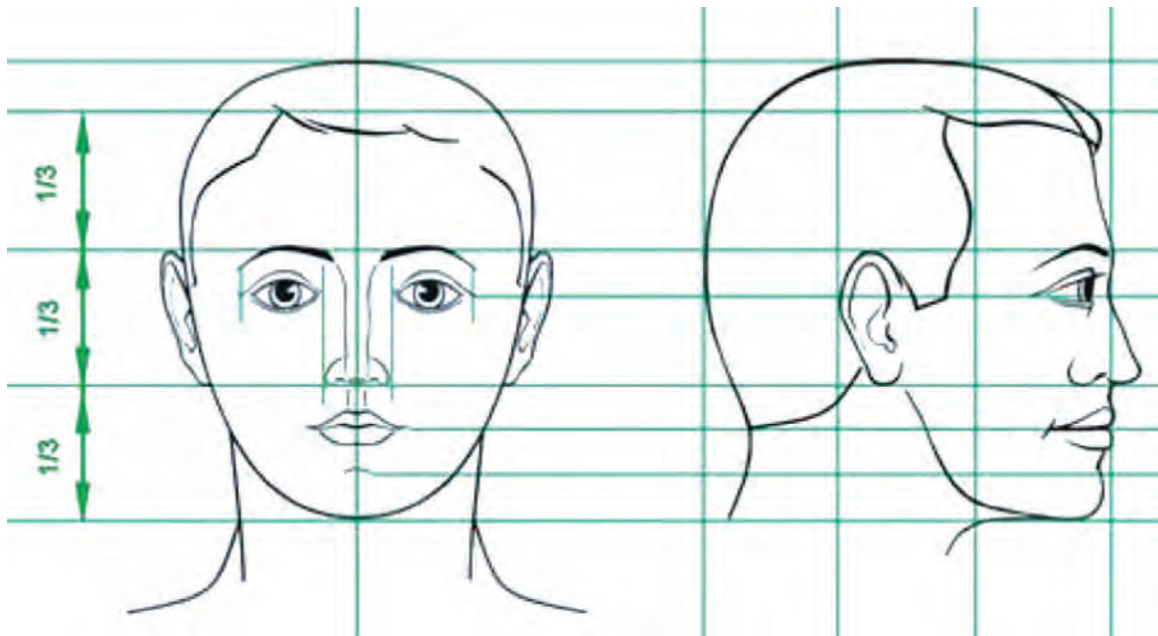
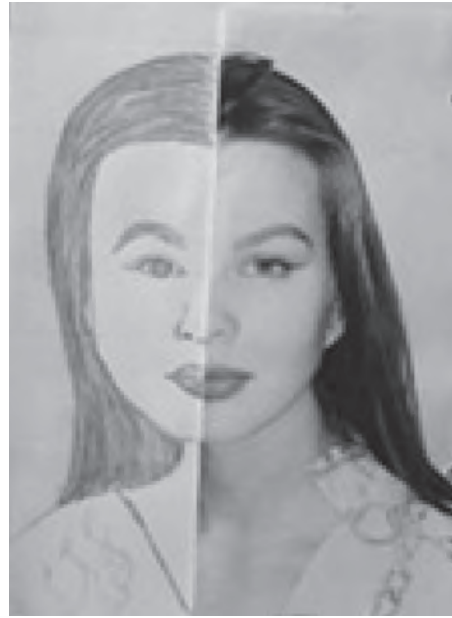
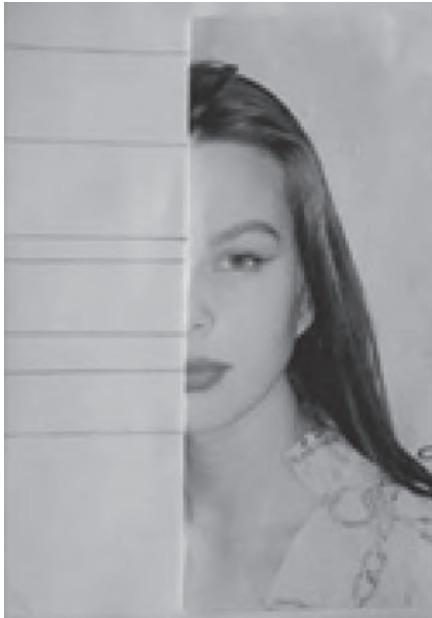

Володимир Небоженко.
Пам'ятник
Шевченку-художнику
в Прилуках
(Чернігівська
область)

Створюю композицію

Варіант 1. Створи селфі в анфас, роздрукуй. Розріж фото навпіл та домалюй автопортрет. Передай свій характер, життєві вподобання. Врахуй пропорції обличчя людини.

Варіант 2. Потренуйся малювати портрети однокласниць/однокласників у профіль.

Мистецька скарбничка

Автопортрет — портрет художника/художниці, виконаний ним самим/нею самою.

Портрет (фр. portrait — зображати) — зображення конкретної людини або групи людей у графіці, живописі, скульптурі, художній фотографії, жанр образотворчого мистецтва.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Які є різновиди портретів? Наведи приклади.

2. Порівняй автопортрети Тараса Шевченка (с. 27) і Федора Кричевського (с. 35). Що вони нам «розповідають» про художників?

3. Чим відрізняються станковий і монументальний портрети?

Федір Кричевський.
Автопортрет у білому кожусі

Самостійне дослідження, медіапошук

Мистецький проєкт на тему «Тарас Шевченко — художник-портретист».

Фантазую, експериментую, дію

Поекспериментуй, зображуючи фігуру людини за єгипетськими канонами, поєднуючи різні ракурси: голова й ноги в профіль, а верхня частина тіла — в анфас.

Мелодії романсів, серенад, балад

Які романси тобі подобається слухати під час дозвілля — старовинні чи сучасні?

Харрісон Фішер.
Жінка в білому біля рояля

За змістом камерно-вокальні твори можуть бути **ліричні** (розкривають почуття героїв), **комічні** (сюжети когось висміюють), **епічні** (оповіді про події минулого), **драматичні** (розкривають конфлікт).

Одним із поширених жанрів музичної лірики є **романс**. На відміну від пісні, його не співають хором і не виконують без інструментального супроводу.

Романсові мелодії бувають не тільки наспівного характеру, але й декламаційного. Романс відображає внутрішній світ людини в усьому розмаїтті почуттів.

Слухаю музику

«Балада про мальви» (музика В. Івасюка, вірші Б. Гури). Романс «Двори стоять у хуртовині айстр» (музика О. Богомолець, вірші Л. Костенко). Романс «Прилетіла канарейка» (музика В. Губи, вірші В. Курінського).

Порівняй романси і баладу. Як досягається єдність поезії, музики та живопису?

Різновидом романсу є серенада, яка зародилася під сонячним небом Італії та Іспанії. Вечорами закохані лицарі співали **серенади** під вікнами дами серця, акомпануючи собі на гітарі. З вокальної музики цей жанр перейшов в інструментальну.

Слухаю музику

Франц Шуберт. Серенада.

Сергій Борткевич. Іспанська серенада.

Схарактеризуй музику серенад. Які почуття в них втілено?

Федеріко Андреотті.
Серенада (фрагмент)

Мистецька скарбничка

Балада — музичний жанр, вокальний або інструментальний твір із драматичним сюжетом.

Романс (ісп., від лат. — романською; українською також «солоспів») — музично-поетичний твір ліричного змісту для співу з інструментальним супроводом.

Серенада (з фр., ісп., італ. — вечір) — вечірня віншувальна пісня, яка виконується просто неба.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Опиши музичні особливості камерно-вокальних жанрів.

2. Зімпровізуй мелодію в характері романсу або балади.

3. На якому інструменті виконують супровід до серенад?

Самостійне дослідження, медіапошук

Досліди вплив серенади Франца Шуберта на свій емоційний стан.

Фантазую, експериментую, дію

Проаналізуй візуальний супровід до романсу О. Богомолець. Створи власний супровід із картин різних жанрів.

Камерний і парадний портрети

Поміркуй, чим відрізняються камерний і парадний портрети.

За характером зображення виділяють два різновиди портретів: **парадні і камерні**.

Призначення парадного портрета — прославляти особу — монархів чи полководців, їхній високий соціальний статус, достаток, бойові подвиги. Тому ці портрети урочисті, святкові, помпезні. Вони зазвичай показують людину на повний зріст (стоячи, сидячи або верхи на коні), нерідко в інтер'єрі чи на тлі мальовничого краєвиду, архітектурних споруд.

У парадному портреті ми бачимо людей у розкішних костюмах, підкреслено театральних позах і з майстерно виконаними деталями. Проте навіть у таких офіційних портретах великі художники схоплювали важливі риси характеру людини.

Визнач характерні ознаки парадного й камерного портретів на ілюстраціях.

Гра «Озвуч картину»: створи сторителінг від імені зображеного на портреті персонажа. Наприклад, вершника (Д. Веласкеса) або дівчини із собакою (Т. Шевченка).

Дієго Веласкес.
Кінний портрет
Бальтазара Карлоса

Тарас Шевченко.
Портрет дівчини
із собакою

Коли метою мисткині або митця є відтворення внутрішнього світу людини, передавання її почуттів і настроїв, вони звертаються до жанру камерного портрета (найчастіше погрудного). Художник/художниця добирає потрібний колорит, передає характерні риси за допомогою світлотіні. Щоб не відволікати увагу глядача від обличчя портретованого, тло картини залишають нейтральним. Для підкреслення професійних інтересів і захоплень людини додають деталі інтер'єру.

У дитячих портретах позуючі особи зображуються в камерній обстановці, невимушених позах, іноді з домашніми тваринами чи іграшками.

Мая Джокіч Михайлович. Дитинство

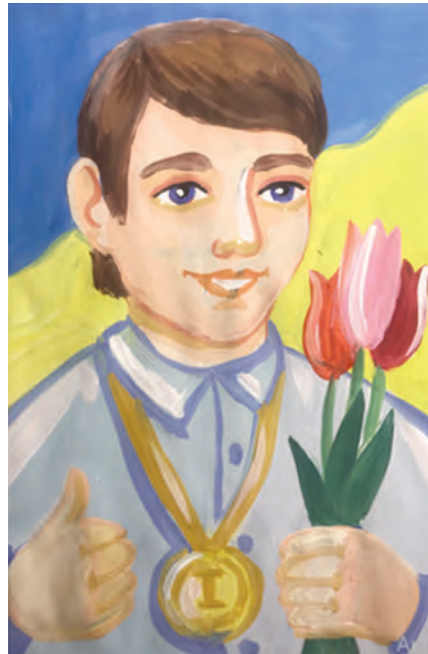

Еміль Муньє.
Дівчина з козою

Створюю композицію

Створи парадний (урочистий) портрет друга чи подруги, вітаючи з перемогою в змаганнях (гуаш).

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Порівняй ознаки камерного та парадного портретів.

2. Поцікався, які портрети переважають у вашому родинному фотоальбомі — камерні чи парадні.

3. Визнач парадні й камерні портрети у підручнику.

Самостійне дослідження, медіапошук

Потренуйся передавати різні емоції на обличчі людини, змінюючи міміку.

Фантазую, експериментую, дію

Сфотографуй пам'ятники свого краю, які належать до парадних портретів.

Музичні цикли

Поміркуй, чому композитори об'єднують твори в цикли.

Музичні п'єси чи пісні композитори нерідко об'єднують у цикли за певною ідеєю або тематикою. Або створюють цикл із фрагментів власних опер, балетів, симфоній.

Якоб ван Рейсдал. Млин

Вокальний цикл «Прекрасна мірошниця» Франца Шуберта складається з 20 творів — епізодів із життя людини. Це своєрідний роман у новелах: кожна пісня

самоствійна, але водночас є частиною загального циклічного розвитку, побудованого за драматургією: зав'язка, кульмінація і розв'язка.

У циклі розповідається про юнака, який вирушив у мандри в пошуках щастя («У путь»). Він закохується в доньку мірошника. Кохання приносить радісні, а потім і сумні переживання: у нього з'являється суперник («Мисливець»). Про свої почуття герой розповідає струмку — єдиному вірному другові («Мельник і струмок»).

Слухаю музику

Франц Шуберт. «Прекрасна мірошниця»: «У путь», «Мисливець», «Мельник і струмок».

Які настрої переважають у кожній із пісень? Проаналізуй зв'язок поетичного тексту й мелодії. Яка роль супроводу у творах?

Пісні Ф. Шуберта мають зазвичай куплетну форму, прості, щирі й виразні мелодії.

У «Карнавалі» Роберта Шумана деякі п'єси — своєрідні музичні портрети поета фортепіано Фредеріка Шопена, скрипаля-віртуоза Нікколо Паганіні, дружини композитора — піаністки Клари Шуман.

Співаю пісню

Друзі

Музика й вірші Л. Горової

1. Я вибираю друзів, Є у моєму колі
Щоби поруч із ними йти, Сестра і по духу брат,
Я вибираю друзів, Кожен, хто прагне волі,
Щоб любити і берегти! І не відступає назад!

Приспів: Гей, мої друзі, отзовіться,
скільки вас, гей, мої друзі,
хай багато буде нас,
гей, мої друзі, не полова,
а зерно, хай здіймається
над нами жовто-синє знамено,
хай здіймається над нами наше знамено.
Ла-ла-ла-ла-ла.

2. Я вибираю в друзі Хто ніколи не зрадить,
Невипадкових людей, Допоможе без зайвих слів,
В кого незламне серце Відданий Україні
І енергія б'є з грудей! І безжальний до ворогів!

Приспів.

3. Як навіть навколо тебе І вибирай у друзі
Достойних людей нема, Нації кращий цвіт,
Просто повір у себе Щоб будувати з ними
І свободи вдихни сповна! Наш український світ!

Приспів.

До портретної галереї

Австрійський композитор **Франц Петер Шуберт** (1797–1828) сказав нове слово в музиці й започаткував напрям романтизм. За 31 рік митець створив величезну спадщину: понад 600 пісень, декілька симфоній та опер, багато камерно-інструментальних творів. Його пісням для голосу і фортепіано притаманний наскрізний розвиток. Партія інструментального супроводу завжди має важливе, виразне, а часто й музично-зображувальне значення.

Вільгельм
Август Рідер.
Портрет Ф. Шуберта

Слухаю музику

Роберт Шуман. Цикл «Карнавал»: «Кіаріна», «Шопен», «Паганіні».

Мистецька скарбничка

Цикл (від лат. — коло) — поєднання музичних творів за жанром, тематикою.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Чим відрізняється вокальний цикл від збірки пісень?
2. Яка ідея об'єднує твори в циклі Ф. Шуберта?
3. Якими засобами музика створює образ людини?

Самостійне дослідження, медіапошук

Порівняй музичні портрети Шопена і Паганіні (композитор Роберт Шуман) із живописними портретами цих митців (художник Ежен Делакруа).

Фантазую, експериментую, дію

Створи вокальний цикл, поєднавши пісні за тематикою: «Від свята до свята пісень у нас багато».

Парний і груповий портрети

За кількістю зображених персон розрізняють **парний** і **груповий** портрети. У них важливо передати зовнішню і внутрішню гармонію людей — матір із дитиною, подружжя, братів або сестер. Персонажів таких картин можуть об'єднувати професійна діяльність, дозвілля, історична подія тощо.

П'єр-Огюст Ренуар.
На терасі

Диптих передбачає об'єднання в одну композицію двох картин, кожна з яких виконана на окремому полотні. Об'єднальним моментом є однаковий формат (інколи на тлі фрагментів загального пейзажу), кольорова гама.

Олекса Новаківський.
Автопортрет із
дружиною

Лукас Кранак Старший.
Весільне зображення
герцога Генріха Благочестивого (диптих)

За допомогою яких композиційних прийомів і деталей передається єдність персонажів на парному портреті та диптиху?

До портретної галереї

Рембрандт Харменс ван Рейн (1606–1669) — голландський художник, спадщина якого належить до вершин культури людства. За життя здобув славу неперевершеного портретиста, мав численні замовлення, написав близько ста автопортретів. У цьому жанрі художник досяг такої психологічної глибини, що його композиції по праву отримали назву портретів-біографій. Для реалістичного зображення Рембрандт детально вивчав міміку обличчя, що передає емоції та почуття. Один із головних засобів живописця — світлотінь, що посилює емоційну виразність образів.

Рембрандт. Автопортрет із дружиною Саскією

Який настрій панує на автопортреті Рембрандта з дружиною? Чи можна назвати його портретом-біографією? Що «розповідає» ця картина про характери портретованих? Яка роль світлотіні у створенні загальної атмосфери портрета?

Візуальна грамота

На парному й груповому портреті, зокрема при виборі поз, важливо дотримуватися гармонії в композиції. До композиційних засобів належать: ритм, симетрія та асиметрія, статика та динаміка. **Статична композиція** завдяки розміреному ритму втілює відчуття спокою, емоційної рівноваги. **Динамічна композиція** (зазвичай несиметрична) передає рух, викликає гаму різних емоцій.

Зображуючи людину, пам'ятай пропорції фігури:

- довжина тулуба разом із головою дорівнює довжині ніг; довжина руки від плеча до ліктя, від ліктя до кисті майже однакова; довжина ступні людини приблизно дорівнює висоті голови;
- у маленьких дітей голова складає $1/4$ – $1/6$ зросту, у дорослих людей — $1/7$ (а у високих — $1/8$) зросту.

Фламандський художник-портретист Антоніс ван Дейк на одній зі своїх картин зобразив себе в родинному колі.

Антоніс ван Дейк.
Сімейний портрет

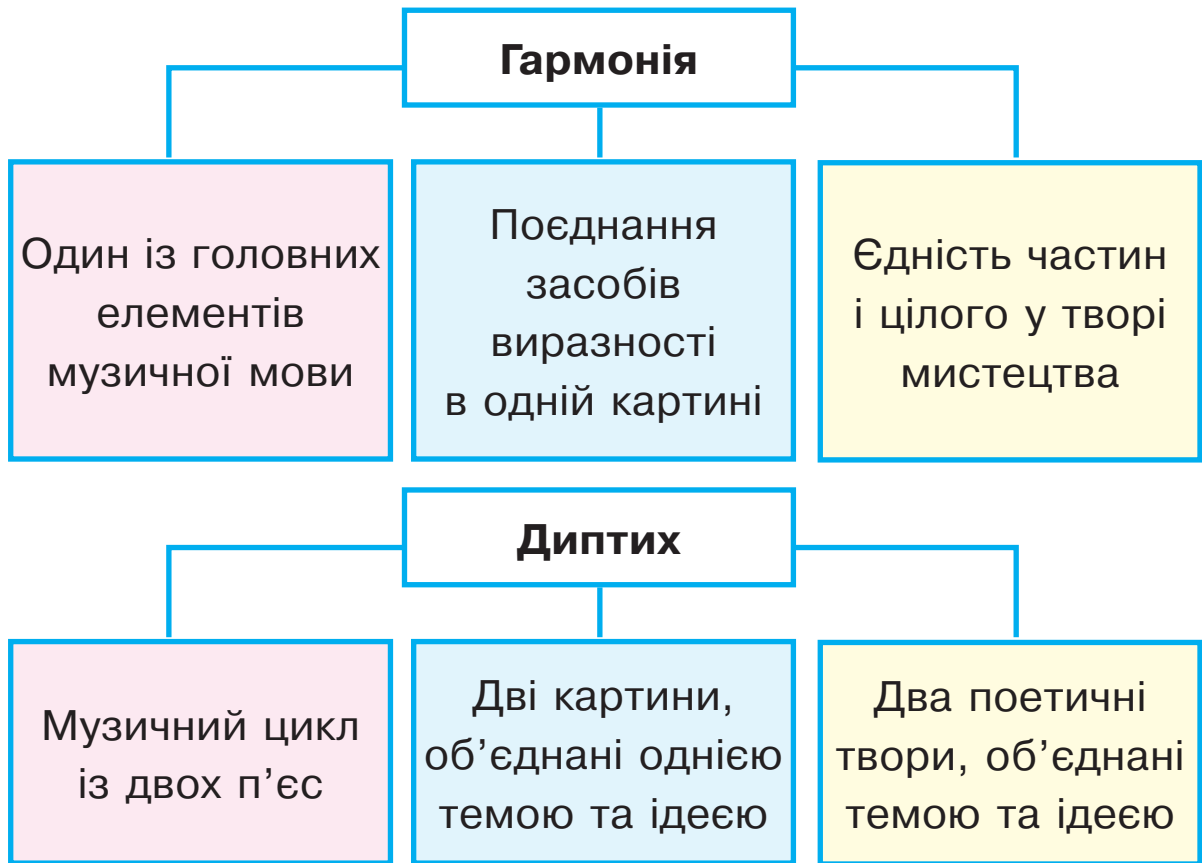
Портрет родини Анрі Матісса нагадує скоріше побутову сцену: дружина за вишиванням, донька з книжкою, сини грають у шахи. Фігури й обстановка кімнати представлені лаконічно, площинно, спрощено. Художник, відомий майстер колориту, створює гармонію яскравого звучання насичених контрастних кольорів, де фарби ніби випромінюють енергію, зображуючи «оазис сімейного щастя».

Що можна розказати про людей на портретах? Що їх об'єднує? Які композиційні прийоми застосовані? Яку емоційну інформацію ти «зчитуєш» із поз, жестів і поглядів зображених? Проаналізуй колорит, деталі одягу, інтер'єру.

Анрі Матісс. Сімейний портрет

Мистецька скарбничка

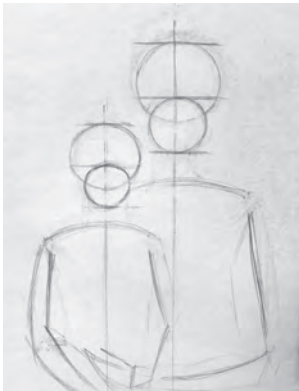

Мистецька скарбничка

Композиція (від лат. *compositio* — складання, упорядкування) — побудова образотворчих форм у єдності зі змістом.

Створюю композицію

Намалюй портрет із улюбленою матусею (бабусею, дідусем або іншим дорослим) (акварель).

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Які особливості парного і групового портретів.
2. Поясни, яке значення композиції в груповому портреті.

3. Гра-пантоміма «Оживіть картину». Створіть німі сценки за сюжетами портретів, передайте пози, жести, погляди персонажів.

Самостійне дослідження, медіапошук

У зображенні фігури й обличчя людини застосовують правило «золотого перетину». Досліди, як діє це правило.

Фантазую, експериментую, дію

Знайди фотографії та створи на комп'ютері груповий портрет або диптих «Українські воїни-переможці». Придумай композицію (як варіант — на тлі сучасної військової техніки).

Гімн у музиці

Що ти відчуваєш, коли співаєш наш Державний Гімн?

У царині камерно-вокальних жанрів особливе місце належить гімну — пісні урочистого характеру. Гімни бувають державні, національні, релігійні, революційні, військові, спортивні тощо. У них прославляють героїзм і шляхетність людей, звеличують певні історичні події, виражають патріотичні ідеї, які викликають піднесені почуття. Гімн разом із прапором і гербом є офіційними символами будь-якої держави.

Історія виникнення гімнів сягає вглиб віків. У Стародавній Греції величальні урочисті пісні-гімни на честь богів і героїв виконувалися хором під акомпанемент кіфар.

Грецький композитор Спірідон Самарас на слова поета Костіса Паламаса створив хоровий гімн, який прозвучав на відкритті перших відновлених Олімпійських ігор в Афінах (1896). Відтоді цей твір став олімпійським гімном.

Гімном Євросоюзу обрано тему «Оди до радості» Людвіга ван Бетховена на вірші Фрідріха Шиллера (з фіналу Дев'ятої симфонії), яка символізує ідеали

свободи, спільні європейські цінності миру та солідарності. Заради рівноправності всіх мов гімн виконується як інструментальний твір.

Гімн Європи / Ода до радості

Est Europa nunc unita

Et unita maneat,

Una in diversitate

Pacem mundi augeat.

Semper regnant in Europa

Fides et iustitia

Et libertas populorum

In majore patria.

Cives, floreat Europa,

Opus magnum vocat vos.

Stellae signa sunt in caelo

Aureae, quae iungant nos.

Державним Гімном України стала пісня «Ще не вмерла України...». Духовним гімном українців вважається хоровий твір Миколи Лисенка «Боже, великий, єдиний».

Слухаю музику

Михайло Вербицький. «Ще не вмерла України...».

Людвіг ван Бетховен. «Ода до радості».

Спірідон Самарас. Олімпійський гімн.

Невідомий автор. Студентський гімн «Гаудеамус».

Співаю пісню

Гімн українських дітей.

До портретної галереї

Михайло Вербицький

(1815–1870) — український композитор, хоровий диригент, педагог, громадський діяч.

Народився поблизу Перемишля на Львівщині в родині священника. Навчався музики в школі єпископа Івана Снігурського.

У Львівській духовній семінарії М. Вербицький керував хором, опановував гру на гітарі.

У 1862 р. український поет, фольклорист Павло Платонович Чубинський (1839–1884) написав патріотичний вірш «Ще не вмерла Україна...». Зміст вірша надихнув М. Вербицького написати патріотичну пісню, яка набула популярності. Після здобуття незалежності вона стала Державним Гімном України.

Спадок композитора складають релігійні та симфонічні твори, музика до вистав театру.

Мистецька скарбничка

Гімн (із грец. — урочиста пісня) — жанр музики, який прославляє кого-небудь або що-небудь.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Що нового ти дізнався/дізналася про гімни?

2. Чим відрізняється гімн від інших вокальних жанрів?

3. Створи узагальнювальну таблицю вокальних жанрів.

Самостійне дослідження, медіапошук

Коллективний проєкт «Обираємо професію — презентуємо таланти». Об'єднайтеся в групи: «Перекладачі», «Сценаристи», «Рекламисти» тощо.

Подивіться німецький мультфільм про Бетховена, перекладіть текст, створіть за сюжетом відеоролик, який прорекламуйте в мережі.

Фантазую, експериментую, дію

Створіть разом гімн класу.

Портрет у скульптурі — гімн людині

Пригадай, які існують види скульптури. Що нового ти хочеш дізнатися про зображення людини в скульптурі?

Скульптура — один із найдавніших видів образотворчого мистецтва. Об'єктом зображення в скульптурному портреті є людина, її зовнішній і внутрішній світ.

Станкова скульптура включає різні види портретів: голова, бюст (погруддя, поясне й поколінне зображення), статуя (фігура на повний зріст стоячи або верхи). Зазвичай їхні розміри наближені до натуральної величини.

Клаус
Каммеріхс.
Бетховен

Ярослав
Скакун.
Соломія
Крушельницька

Порівняй скульптурні портрети. Яку частину фігури зображено?

До монументальної скульптури належать пам'ятники й монументи на честь видатних людей, однофігурні й багатофігурні (скульптурна група), кінні. Вони вирізняються великими розмірами й гармонійно пов'язані з архітектурним середовищем.

У монументально-декоративній скульптурі, яка є частиною оздоблення архітектурних споруд, портрети присвячені переважно історичним діячам. Такі скульптурні твори виконуються з довговічних матеріалів (граніт, бронза, мідь, сталь тощо). Статуетки як жанр декоративної скульптури малих форм виготовляють також із гіпсу, дерева, кістки, скла, порцеляни.

- 1 — Василь Бородай. Пам'ятник засновникам Києва;
- 2 — статуя Марка Аврелія в Римі (Італія);
- 3 — Гьокузан. Японські статуетки — нецке

Портрет як жанр мистецтва скульптури досяг високого рівня розвитку в Стародавній Греції та Римі. Греки прагнули зображувати ідеальну людину гармонійно: не лише красивою, а й духовно багатою. Римські митці створювали портрети реальних осіб, передавали велич, жорстокість.

Статуя Марка Аврелія — єдиний кінний скульптурний портрет, що зберігся із часів античності в оригіналі.

Існує давньогрецький міф про Пігмаліона, який створив статую дівчини. Вона так вразила скульптора своєю красою й досконалістю, що Пігмаліон закохався у свій твір. Богиня краси Афродіта оживила статую, і Галатея стала дружиною скульптора.

У цій легенді — великий сенс. Адже всі мистецтва не тільки створюють певні зображення з реального життя, вони торкаються серця і пробуджують почуття людини.

Скульптура епохи античності репрезентована багатофігурними рельєфами, які демонструють високу майстерність митців. Рельєфами прикрашали стіни архітектурних споруд, використовували зображення людини на монетах.

Чим відрізняється рельєф від круглої скульптури?

Фриз давньогрецького храму Парфенон (горельєф) (фрагмент)

Рельєф «Фрідріх Шиллер»

Візуальна грамота

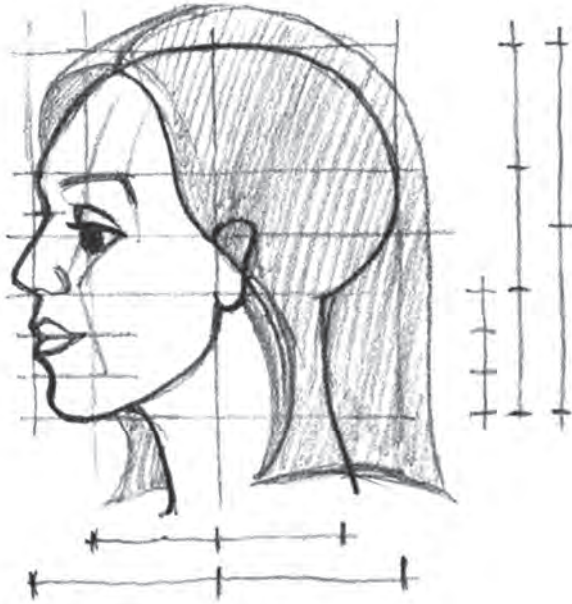
Різновиди рельєфу:

- **горельєф** (дуже опуклий рельєф, який виступає над площиною більше ніж на половину своєї товщини);
- **барельєф** (опуклість, менша за половину);
- **контррельєф** (рельєф «птопає» в площині).

Створюю композицію

Варіант 1. Зліпи круглу скульптуру — нецке (пластилін або тісто).

Варіант 2. Створи рельєф із зображенням людини. Врахуй пропорції обличчя (пластилін).

Мистецька скарбничка

Бюст — вид круглої скульптури; погрудне зображення людини.

Рельєф — об'ємне зображення предметів, що частково виступають над площиною.

Статуя — вид круглої скульптури, що зображує людську постать на повний зріст. Статуетка — статуя невеликого розміру.

Фриз — горизонтальний елемент архітектурної споруди, розташований у верхній частині колони чи стіни.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Назви види портретних зображень людини в скульптурі.

2. Наведи приклади скульптурних портретів античності.

3. Чому вважається, що мистецтво античної скульптури створило своєрідний «гімн Людині»? Відповідь аргументуй.

Самостійне дослідження, медіапошук

У вільний час досліді зображення людей у статуетках мейсенської порцеляни.

Фантазую, експериментую, дію

Які малі Олімпійські та Піфійські ігри можна провести в школі? До яких видів паралімпійського спорту можна залучити дітей з особливими потребами?

Хорові жанри

Пригадай звучання різних хорів. З яких партій складається мішаний хор? Де можна послухати духовну хорову музику?

Сандро Боттічеллі.
Мадонна з немовлям
і вісьмома янголами

З глибокої давнини люди шанують хоровий спів. Звучання хору захоплює публіку, викликає позитивні емоції. Особливий вплив на людину має духовна хорова музика. Духовні твори пов'язані з текстами релігійного змісту й призначені переважно для виконання в храмі. Вони покликані пробуджувати в людині відчуття

прекрасного, хвилювати серця і зворушувати душі.

Композитори створюють духовні хорові твори в різних жанрах, одним із яких є **ораторія**. Це великий багаточастинний музичний твір для солістів, хору й оркестру, написаний зазвичай на драматичний сюжет. Музика ораторій вирізняється особливою урочистістю. Звучання хору підтримується симфонічним оркестром.

До портретної галереї

Георг Фрідріх Гендель (1685–1759) — німецький композитор, відомий своїми творами в жанрі ораторії. Він народився в місті Галле у Німеччині. У 4 роки самостійно навчився грати на клавесині, а пізніше опанував орган, скрипку,

гобой. Після переїзду до Лондона отримав посаду директора Королівської академії музики. Створив близько 40 опер, 32 ораторії, концерти тощо.

Зі знаменитим твором Генделя «Месія» пов'язана традиція вставати під час урочистого звучання хору. Коли ораторія виконувалася в Лондоні, король Георг II так розхвилювався, що підхопився з місця. За ним піднявся весь зал, охоплений піднесеними почуттями.

Слухаю музику

Георг Фрідріх Гендель. «Алілуя» з ораторії «Месія».
Леонард Коен «Алілуя». Пьотр Янчак «Алілуя».

Порівняй різні твори «Алілуя» (вітальне звернення до Бога).

Близьким до ораторії є жанр **кантати**, що відрізняється від неї меншими масштабами й відсутністю драматичної розробки сюжету. Тобто кантати мають переважно камерний характер. Вони поділяються на світські та духовні (релігійні). За емоційно-образним змістом вони бувають урочисті, радісні, ліричні, скорботні.

Зазвичай кантата складається з оркестрового вступу, арій, речитативів і хорів. Усі частини поєднані між собою спільною ідеєю та послідовно розкривають одну тему. Можливості музики та літератури в єдності їх виразових засобів дають змогу авторам кантати (поетові й композитору) яскраво та різноманітно втілити свій задум.

Кантата як світський жанр виникла в Італії, а як духовний — сформувалася в Німеччині. До жанру кантати зверталися композитори різних епох. Високохудожні зразки духовних і світських кантат створив Йоганн Себастьян Бах. У «Кавовій кантаті» розповідається про захоплення молодих сучасників композитора новим на ті часи напоєм — кавою. Мелодії арій із кантати були популярними серед молоді, їх наспівували, як звичайні пісні.

Слухаю музику

Йоганн Себастьян Бах. Кавова кантата. Арія Лізхен «Ах, яка солодка на смак кава!».

Слухаючи музику, зіграйте сценку з кантати «в ролях» (пантоміма).

Карл Орф, створюючи сценічну кантату «Карміна Бурана» (Баварські пісні), обрав незвичний жанр, який поєднує риси кантати, ораторії, опери й елементи хореографії. Основою сюжету стали пісні та вірші зі стародавнього рукопису, написаного невідомими поетами — мандрівними студентами.

Композиція втілює ідею колеса фортуни, що обертається між номерами. Кантата починається і закінчується гімном «О, фортуно!», який стає своєрідним епіграфом.

Слухаю музику

Карл Орф. Кантата «Карміна Бурана»: «О, фортуно!» тощо.

Духовний хор

Світський хор

Яке враження справила на тебе ця музика? Яка роль ритму, динаміки, відеоряду у вираженні драматичної атмосфери?

Музична грамота

Музичний текст поділяється на **такти** — відрізки від сильної долі до наступної сильної долі. У нотах це позначається тактовою рисою, а наприкінці твору — двома (друга — жирна). Для позначки повторення фрагмента твору додають дві крапки — **реприза**.

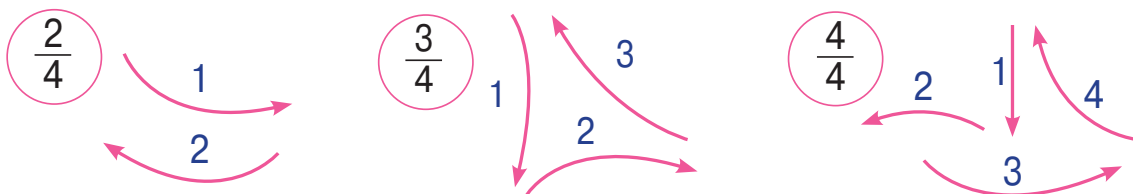

Величину такту позначає музичний розмір. Верхня цифра дроби вказує кількість долей у такті, а нижня — їх тривалість.

Пригадай відомі тобі музичні розміри й те, як їх диригувати.

Схеми диригування

Віднайди в нотах пісні позначки розміру й репризи.

Музика й вірші Т. Петриненка

1. Дороги іншої не треба,
коли зорить Чумацький Шлях,
Я йду від тебе і до тебе
по золотих твоїх стежках.
Мені не можна не любити,
тобі не можна не цвісти.
Лиш доти варто в світі жити,
поки живеш і квітнеш ти.

Приспів: Україно, Україно!
Після далечі доріг
Вірне серце твого сина
я кладу тобі до ніг.

2. Бо ми кохаєм до нестями,
І ще не скоро наш кінець,
Ще, може, нашими серцями
Розпалим тисячі сердець.
Ще свічка наша не згоріла,
Ще наша молодість при нас,
А те, чи варте наше діло,
То скажуть люди й скаже час.

Приспів.

Мистецька скарбничка

Ораторія (з лат. — говорити, благати) — великий концертний твір для хору, співаків-солістів і симфонічного оркестру.

Кантата (італ. cantata, від лат. canto — співаю)

Вокально-хоровий жанр

Урочистий вірш

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Наведи приклади вокально-хорових жанрів.
2. Схарактеризуй особливості кантати й ораторії.
3. Поясни, як збагатилися твої знання про хорові жанри.

Самостійне дослідження, медіапошук

Знайди й послухай кантату «Карміна Бурана» (світлове шоу з інсталяцією).

Фантазую, експериментую, дію

Розглянь фотоілюстрації хорів (с. 70). Пофантазуй, у якому хорі ти хотів би / хотіла б співати — на сцені філармонії чи у храмі.

Релігійний жанр в образотворчому мистецтві

Як ти розумієш слово «духовність»? Що ти знаєш про синтез мистецтв у храмі?

У мистецтві для передавання духовного стану існує особливий жанр — **релігійний**. Він присвячений зображенню сюжетів і персонажів із різних вірувань людей: епізодів зі Святого Письма в християн, сакральних текстів із інших світових релігій. Цей жанр виник у мистецтві стародавніх цивілізацій.

1

2

1 — Рафаель Санти. Мадонна в кріслі; 2 — статуя Будди (Індія)

В європейському живописі релігійний жанр протягом тривалого часу був визначальним, адже з епохи Середньовіччя релігія стала домінуючим важелем впливу на світогляд людей. Християнська ідеологія надихала багатьох митців. Після запровадження в Україні-Русі християнства вона набула розквіту в іконописі, книжковій мініатюрі, архітектурі, монументальному живописі.

Релігійний живопис представлений різноманітними сюжетно-тематичними композиціями.

До поширених сюжетів належать зображення, пов'язані з релігійними святами (Різдво, Великдень), життям Христа, Богородиці, янголів — духовних істот-охоронців.

Але поступово картини релігійного змісту втратили пріоритетність і були витіснені історичним та іншими жанрами.

Ікона
св. Юрія Змієборця
зі Станілі
(Львівщина)

Наталія
Курій-Максимів.
Ангел
(розпис на склі)

До портретної галереї

Мікеланджело (1475–1564) — геніальний італійський скульптор, живописець, архітектор, поет, мислитель. Митець народився в містечку Капрезе біля Ареццо.

Навчався в майстерні одного з кращих живописців Італії — Доменіко Гірландайо. Незабаром Лоренцо Медічі запросив його до себе в палац, де юнак мав можливість ознайомитися з прекрасною колекцією творів античного мистецтва. Мікеланджело практично самостійно оволодів ремеслом скульптора, він ретельно вивчав твори своїх попередників і копіював їх.

До видатних статуй на біблійну тематику належать «Давид», «Мойсей», «П'єта» (Оплакування Христа).

У живописній спадщині митця релігійний жанр знайшов відображення в монументальних розписах стелі Сикстинської капели. Поступово Мікеланджело переходить від скульптури й живопису до зодчества й поезії.

Вершиною творчості митця став Собор Святого Петра в Римі.

Мікеланджело. Собор Св. Петра

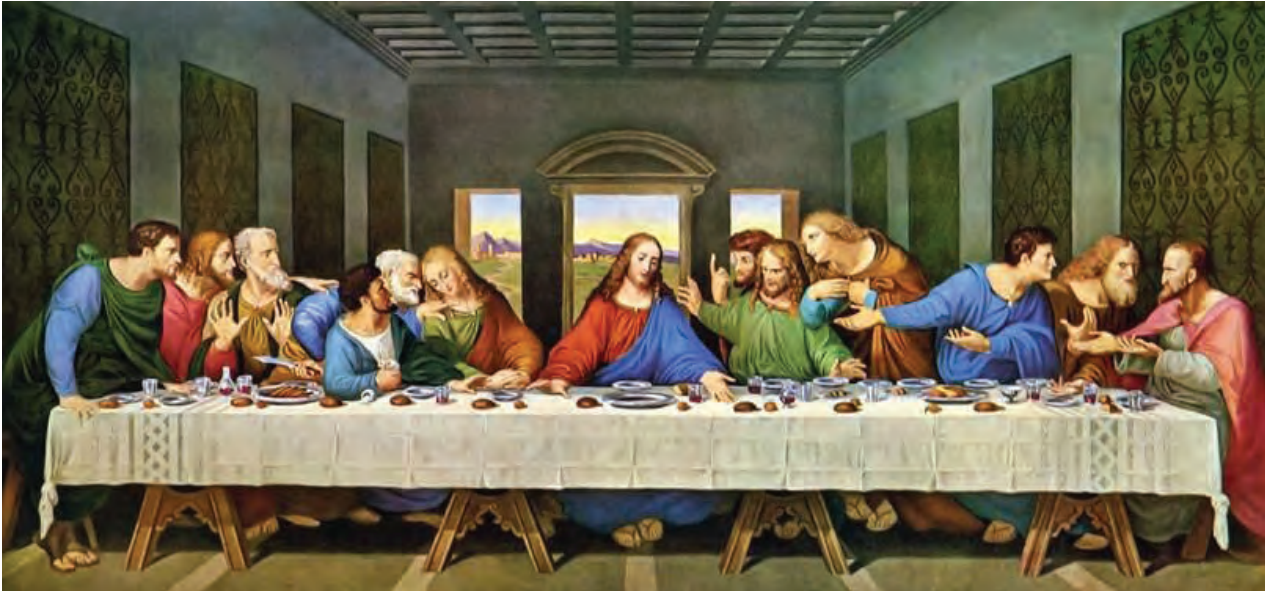

Мікеланджело. П'єта

Як митець передає почуття скорботи в скульптурі?

Упродовж віків художників різних країн приваблював сюжет «Таємної вечері», який відтворює трапезу Христа і дванадцятьох апостолів, або Євхаристію (Причастя). Зазвичай вибирався найдраматичніший момент звернення Христа до учнів зі словами пророцтва, що один із них його зрадить. На прикладі низки творів можна простежити, як по-різному трактується ця тема.

Світовим шедевром вважається «Таємна вечеря» **Леонардо да Вінчі** (1498). На цій фресці з монастиря Санта Марія делла Граціє в Мілані акцентовано реакції учнів на слова Христа про зраду одного з присутніх. Обличчя, пози, жести виражають різні почуття: обурення,

Леонардо да Вінчі. Таємна вечеря (оцифрована версія)

здивування, смуток тощо. Тільки переляканий Іуда міцно тримає в руці гаманець зі срібниками...

Італійський художник **Паоло Веронезе** створив грандіозне полотно «Таємна вечеря» (1573). У залах із колонами й арками на тлі архітектурних споруд розташовані гості, одягнені в розкішні костюми, а також солдати, слуги, блазні, карлики. Церковні служителі розцінили це як надмірно вільне трактування священного сюжету. Інквізиція постановила виправити картину, прибрати все, що не відповідає релігійним канонам. Художник був щирим католиком і не відчував за собою провини, хоча розумів, що дав волю фантазії. Утім, він твердо знав, що не погодиться бодай щось змінити

у своєму творінні. Він «поліпшив» картину своєрідно: змінив назву на «Бенкет у будинку Левія».

Оригінально трактує поширений релігійний сюжет іспанець **Сальвадор Далі** (1955). Його картина нагадує знамениту композицію Леонардо да Вінчі, але атмосфера і зміст інші. Художник переносить персонажів у сучасний простір, розміщуючи їх ніби в рамці кристалу. Емоційні реакції апостолів не відображено, Іуду ніяк не виокремлено. Хто ж із них зрадник?

Сальвадор Далі. Таємна вечеря (оцифрована версія)

Порівняй композиції художників на тему «Таємної вечері». Чим вони різняться? Який твір тебе найбільше вразив? Вислови своє ставлення до релігійного жанру.

Ікона — особливий жанр живопису, предмет поклоніння. Усіх персонажів на них малюють у певних традиційних позах та одязі, святість підкреслюють сьйвом навколо голів — німбами. В іконах використовують особливу символіку кольору, світла, жестів, атрибутів, зображення простору («зворотна перспектива»).

З ікони Іова Кондзелевича на глядача дивляться лише двоє: Ісус та Іуда. Останній в одній руці тримає ножа, а в другій (ховає за спиною) — гроші. Ці образи виражають протилежні життєві позиції: людяність і зрадництво.

Іов Кондзелевич. Ікона «Таємна вечеря»

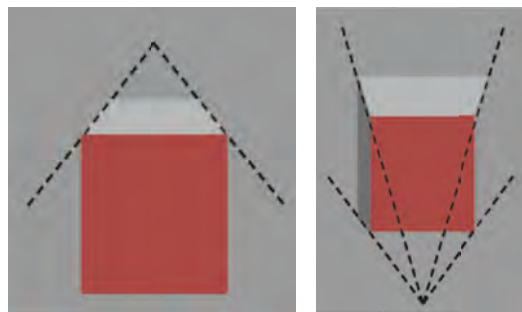

Візуальна грамота

Створюючи шедеври, митці володіли знаннями з композиції, яка пов'язує елементи картини в єдине гармонійне ціле. Століттями художники шукали найвиразніші композиційні схеми. У результаті важливі елементи зображення розміщуються не хаотично, а утворюють прості геометричні фігури: квадрат, прямокутник, трикутник, коло (тондо).

Щоб відобразити простір на площині, художники застосовують перспективу.

Лінійна перспектива може бути пряма, коли об'єкти зменшуються з віддаленням від спостерігача (наприклад, вулиця), і зворотна, коли віддалені об'єкти зображуються більшими (наприклад, в іконописі).

Повітряна перспектива передбачає, що об'єкти на передньому плані зображуються чіткими, деталізованими, а з їх віддаленням від глядача обриси пом'якшуються, і на дальньому плані зображення стає узагальненим, менш яскравим, розпливчастим, ніби в повітряному серпанку.

Створюю композицію

Намалюй образ янгола — свого духовного охоронця.

Мистецька скарбничка

Ікона (з грец. — малюнок, образ) — зображення осіб та подій Святого письма, що є предметами поклоніння: Ісуса Христа, Богородиці, святих.

Перспектива (фр. perspective, лат. perspicio — ясно бачити) — спосіб відображення на площині об'ємних предметів, глибини простору.

Релігійний жанр — твір мистецтва на релігійну тематику.

Тондо (італ. tondo — круглий) — круглий формат.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Які сюжети й образи зображують художники у творах релігійного жанру?

2. Проаналізуй застосування перспективи в композиціях «Таємна вечеря».

3. Вислови свої судження щодо ролі релігійного мистецтва в культурі сучасності.

Самостійне дослідження, медіапошук

Поцікався, які техніки застосовують у декоративному мистецтві для виготовлення сучасних ікон.

Фантазую, експериментую, дію

Створи слайд-шоу «Образ Мадонни в мистецтві».

Українська хорова музика

Які хорові твори українських композиторів тобі відомі? Пригадай і поясни слова «хормейстер», «регент». Які почуття викликає в тебе духовна хорова музика?

Українська хорова музика розвивається впродовж тисячі років і має видатні надбання, зокрема особливий жанр — **хоровий концерт**. Це циклічний твір для чотириголосного хору без інструментального супроводу — **а капела**. У період виникнення жанру хорові концерти призначалися для виконання під час богослужінь, проте в наш час їх можна почути й у концертних залах.

Видатні зразки духовних хорових концертів належать Максиму Березовському, Артемію Веделю і Дмитру Бортнянському. Концерти вирізнялися різноманіттям образного змісту: ліричні, драматичні, урочисті, скорботні. Із цього часу чотириголосся запанувало в українській хоровій музиці.

Слухаю музику

Дмитро Бортнянський. Хоровий концерт «№ 4» (Національна заслужена капела України «ДУМКА») (фрагмент).

Схарактеризуй свої враження від хорової духовної музики. Вона виконується акапельно чи із супроводом?

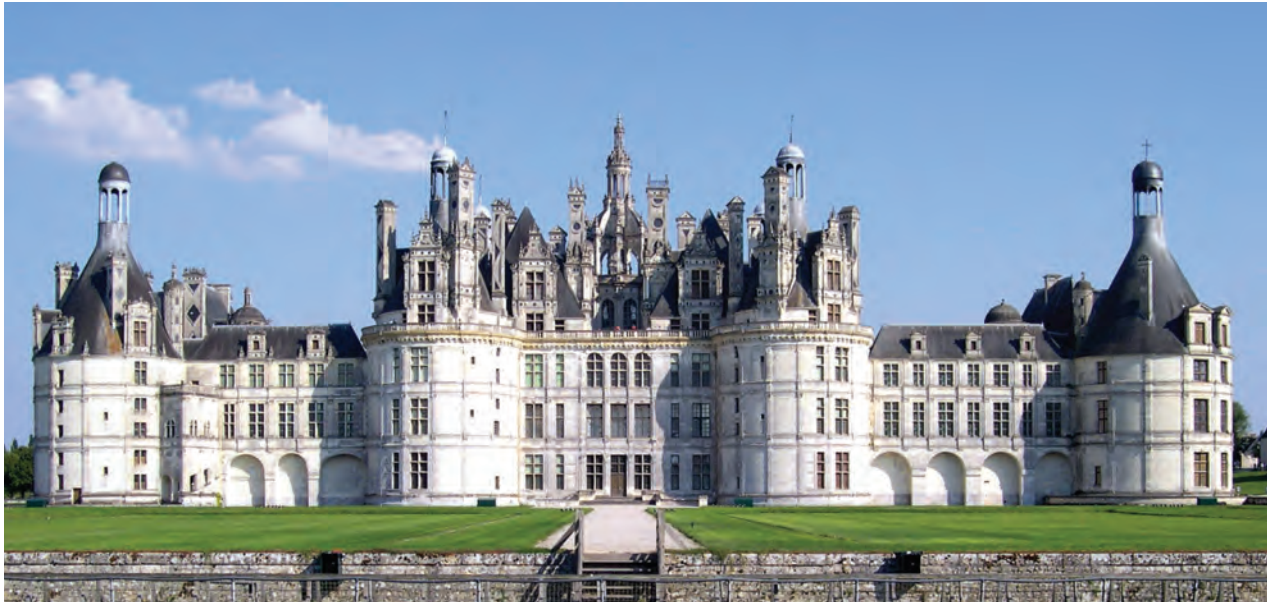
Світську хорову музику в Україні започаткували кантати й хорові обробки народних пісень Миколи Лисенка та його послідовників — Миколи Леонтовича, Кирила Стеценка.

Сучасні композитори та композиторки розвивають традиції та збагачують жанрову палітру хорової творчості. Авторкою хорових творів багатьох жанрів — кантат, ораторій, літургій, хорових концертів і хорів-мініатюр — є Леся Дичко. Твори мисткині виявляють особливу грань її таланту — потяг до візуально-просторових образів живопису, скульптури, архітектури. Це вплинуло на появу жанру **фреска** в інструментальній, хоровій, вокально-симфонічній музиці. Леся Дичко пояснювала: «Я чую музику в шелесті подиху вітру, у співі птахів, у теплих сонячних променях, у шумі хвиль, у суворих обрисах архітектурних ансамблів, у чудових полотнах живописців...».

Слухаю музику

Леся Дичко. «Замок Шамбор» із хорового концерту «Французькі фрески».

Замок Шамбор (Франція): екстер'єр, інтер'єри

Передай свої враження — музичні та візуальні. Як можна схарактеризувати звуковий колорит хорової картини?

Який замок ти уявив / уявила?

Які інструменти використано для супроводу хору?

Віднайди живописні композиції, суголосні настроям цих музичних фресок.

Віртуальна екскурсія

У вільний час переглянь фрагменти фільмів про таємниці королівського замку Шамбор — мрію великого Леонардо да Вінчі. Проаналізуй на прикладі композиції цієї історичної споруди зв'язок архітектури з історією, математикою.

Сучасний інформаційний світ зумовив появу хорового виконавства із застосуванням цифрових технологій. Наприклад, у 2020 р. до Дня Незалежності України віртуальний хор з-понад 200 українців із шести країн заспівав пісню Тараса Петриненка «Україна».

Виникло також оригінальне аранжування для акапельного багатоголосся одного виконавця. У рамках дистанційної освіти хори навчальних закладів об'єднуються у віртуальні мистецькі проєкти.

Отже, триває пошук нових форм розвитку хорового мистецтва, які дають змогу залучити до нього широку аудиторію. Приєднуйся і ти!

Слухаю музику

Тарас Петриненко. Пісня «Україна» (в аранжуванні для віртуальних хорів І. Слободинського, Є. Маляревського).

Віртуальні хори

Музична грамота

Щоб співати в хоровому колективі, потрібно розвивати такі вміння та навички:

- точно вимовляти слова тексту, розуміти поетичний образ;
- контролювати гучність звуку, утримуватися від надмірно голосного співу, що виділяється з-поміж інших співаків і співачок;
- відтворювати динаміку та нюанси, позначені автором/авторкою в партитурі;
- розуміти жести диригента/диригентки й відповідно виконувати музику.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Що нового ти дізнався / дізналася про українську хорову музику? Що тебе здивувало чи вразило? Що залишилося незрозумілим?

2. Які українські композитори започаткували жанр хорового концерту? Схарактеризуй особливості цього жанру.

3. Обговоріть у класі правила та особливості співу в хорі.

Чи виникло в тебе бажання співати в хоровому колективі школи чи Палацу дитячої творчості?

Самостійне дослідження, медіапошук

Досліді культурне явище сучасності — «віртуальний хор», його репертуар, технологію. З'ясуй, яка пісня віртуального хору зафіксована як рекорд України.

Фантазую, експериментую, дію

Організуй разом із однокласницями та однокласниками віртуальний хор: заспівайте пісню «Україна» або іншу українську патріотичну пісню за допомогою сучасних мережевих комунікацій (колективна робота).

Монументальний живопис

Чи доводилося тобі бачити фрески, мозаїки та вітражі? Де саме їх можна побачити? Чи знаєш ти секрети створення зображень у цих художніх техніках?

Візантійська мозаїка
Святого Юрія (Греція)

Особливого розвитку релігійний жанр набув у монументальному живописі (або стінописі), який належить до найдавніших способів декорування архітектурних споруд. Тому його також називають монументально-декоративним. Завдяки довговічності зразки творів монументального живопису збереглися практично в усіх культурах. В оздобленні храмів застосовувалися **фрески, мозаїки, вітражі**.

На теренах України мистецтво фрески й мозаїки розквітло із часу прийняття християнства. Поєднання мозаїки і фрески не притаманне Візантії, це особливість київського мистецтва.

Велична фігура Богоматері в Софійському соборі Києва набрана з дрібних кубиків 177 колірних відтінків.

Фреска Софійського собору
(Україна)

Троянда Страсбурзького собору
(Франція)

Візуальна грамота

Мозаїка (від лат. *musivum* — буквально «присвячене музам») — це художня техніка, за допомогою якої виконують зображення з різнокольорових шматочків скла (смальти), каміння або інших елементів однакової форми способом їх компонування.

Вітражі (від лат. *vitrum* — скло) — це декоративні кольорові зображення, сюжетні або орнаментальні, які виготовлялися зазвичай зі шматків прозорого кольорового скла, скріплених свинцевими перемичками; такі металеві «шви» утворювали контурний малюнок.

Вітраж собору
в Белграді (Сербія)

На вітражах європейських храмів зображали переважно релігійні сюжети й образи, також історичні події, іноді сцени із життя людей. Вікно на фасаді споруди виготовляли у формі розетки (символ колеса Фортуни). Собори прикрашали цілими ансамблями, які ілюстрували на склі біблійні історії, зрозумілі для неписьменних. Сонячне світло, проходячи крізь фігурні скельця, розмальовувало інтер'єри храму, надавало урочистості й таємничості. Мерехтливі барвисті відблиски справляли надзвичайне емоційне враження.

У наш час вітражна техніка отримала друге дихання, проникаючи із царини сакральної архітектури в простір дизайну інтер'єрів, оздоблення меблів, світильників. Нові технології дають змогу створювати неймовірно привабливі вітражі не лише зі скла, а й з інших матеріалів (пластикові псевдовітражі).

Проаналізуй кольорову палітру вітража. Як застосовано симетрію?

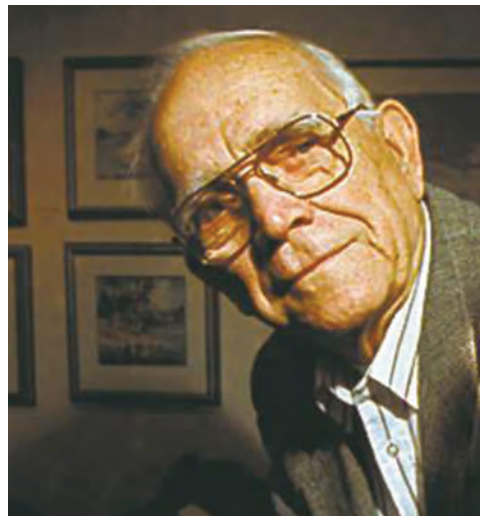

До портретної галереї

Лео Мол (Леонід Молодожанін) (1915–2009) — канадський скульптор, живописець, кераміст українського походження. Народився в місті Полонне в родині гончарів. Здобув освіту в академіях мистецтв у Ленінграді, Берліні, Гаазі. З 1949 р. мешкав у Вінніпезі (Канада), де згодом було відкрито «Сад скульптур Лео Мола».

У спадщині майстра — скульптури відомих діячів, спортсменів, пам'ятники Тарасові Шевченку в містах Канади, України, Аргентини, Бразилії.

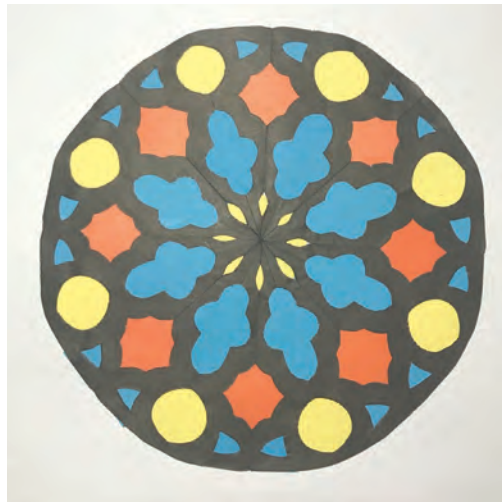
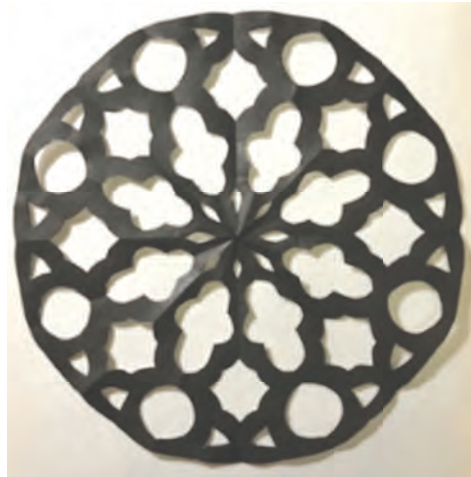
У храмах міста Вінніпег понад 80 композицій Лео Мола релігійного жанру (зокрема, «Таємна вечеря»), з-поміж них 16 вітражів.

Лео Мол.
Вітраж собору у Вінніпезі

Створюю композицію

Варіант 1. Створи ескіз вітража-розетки (техніка paper cut).

Варіант 2. Створи сувенір, імітуючи техніку мозаїки.

Мистецькі поради

- Наріж «паперову смальту» (5x5 мм).
- Намалюй ескіз візерунка на стаканчику.
- Наклей «смальту» за формою візерунка.

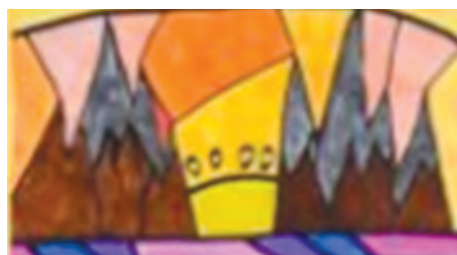

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Назви різновиди монументального живопису.
2. Поясни роль вітражів, мозаїк, фресок у храмі.
3. Поміркуй, де їх можна застосувати в наш час.

Самостійне дослідження, медіапошук

Школярство Вінніпега створило книгу творчих робіт «Зображення у вітражі» за Лео Молом. Поцікався, як долучитися до цього проекту з поширення творчості українців у світі.

Фантазую, експериментую, дію

Пофантазуй і створи ескізи мозаїк, якими можна було б прикрасити шкільні приміщення або сувенір для друзів.

Опера

Як ти ставишся до опери? Які твори цього жанру ти вже слухав / слухала? Чи подобається тобі оперний спів?

Історія кожного народу багата на знаменні події, які часто відображають у музиці, поезії, живописі, кінематографі. Адже в історичному минулому — джерела культурного життя кожної нації. Історична тематика представлена в багатьох музичних жанрах: народних піснях, хорових творах, операх і балетах.

Слухаю музику

Пісня «Засвіт встали козаченьки» (автор, імовірно, Маруся Чурай) (у різних виконаннях).

Кобзар співає історичні пісні

Пригадай українські пісні на історичну тематику. Прослухай і заспівай пісню «Засвіт встали козаченьки». Порівняй різні виконавські інтерпретації (хорова, сольна, для ансамблю бандуристів тощо). У якій акцентовано маршовість, а в якій — ліричність? Який відеоряд, на твою думку, краще передає характер пісні?

Музична грамота

У опері розвиток музики залежить від **драматургії**. Оперна вистава зазвичай складається з кількох дій згідно із сюжетом, а дія, у свою чергу, поділяється на окремі картини. Опера має наскрізний музичний розвиток (як у романі: вступ, пролог або інтродукція — зав'язка, кульмінація, епілог — розв'язка).

Оперу відкриває **увертюра**, яка задає тон виставі, демонструючи основні теми твору у виконанні симфонічного оркестру. Головні герої співають **арії** або **аріозо** чи **аріети** («маленькі арії»).

Сольні номери є важливим засобом музичної характеристики героя, передаючи його настрій, характер. В оперній драматургії дія розгортається в ансамблях — дуетах, тріо, квартетах тощо. Важлива роль хору для відображення масових сцен.

Танцювальні епізоди в опері збагачують її зміст, надають динаміки розвитку. Провідну роль у музичній драматургії відіграє симфонічний оркестр. У театрі він розміщений в «оркестровій ямі» перед сценою; оркестром керує диригент.

Історичні події яскраво втілюють і в опері — найскладнішому музичному жанрі. Саме він здатний відобразити сторінки історії завдяки синтезу музики, слова і дії.

Які ж іще особливості цього синтетичного жанру? Опера поєднує драматургію, вокальну та інструментальну музику, танці, візуальні мистецтва (костюми, грим, декорації, піротехніка та інші елементи сценографії), акторську гру. Останнім часом додатково використовують екранний супровід вистави. На відміну від драматичного театру, де музиці не належить провідна роль, в опері головним носієм сценічної дії стає спів.

Літературною основою опери є **лібрето**.

Для розвитку української музики важливу роль мала опера Миколи Лисенка «Тарас Бульба» за сюжетом повісті Миколи Гоголя.

Михайло Дерегус. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Тарас Бульба»

Яким ти уявляєш головного героя опери? Опиши образ Тараса на ілюстрації.

У музиці опери втілено історичну тематику про героїчну епоху козацтва. Микола Лисенко не висвітлює в опері конкретних історичних подій, він узагальнено розкриває боротьбу козаків Запорозької Січі з польськими завойовниками. Персонажі ворогуючих сторін мають різні музичні характеристики. Козаки змальовані народними епічними інтонаціями, а поляки — за допомогою національних танців — мазурки та полонезу.

Афіша опери
«Тарас Бульба»
Харківського
театру опери і балету

Анатоль Петрицький.
Ескіз костюма
до опери
«Тарас Бульба»

Водночас М. Лисенко зосереджує увагу на конфлікті двох різних життєвих позицій персонажів: служіння Батьківщині (Тарас, Остап, запорожці) й прагнення власного щастя з одночасним нехтуванням громадянського обов'язку (Андрій). Отже, героїко-патріотична сюжетна лінія розвивається в опері паралельно з ліричною (кохання Андрія до Марильці, дочки польського воєводи). У музичній характеристиці закоханих переважає лірика з опорою на романс. Історичне минуле відображене в масових сценах.

Увертюра побудована переважно на темах опери. Вона починається закличною темою, що пов'язана з героїко-патріотичною лінією, тобто стане лейтмотивом опери.

Слухаю музику

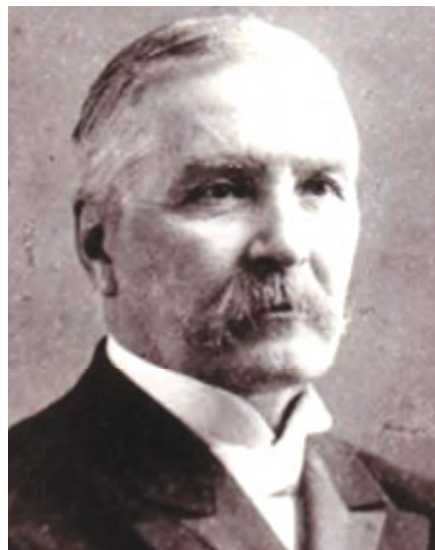
Микола Лисенко. Опера «Тарас Бульба». Увертюра: пісня Кобзаря «Ой чи довго ще нам та коритися панам», пісня Тараса «Гей, літа орел», хор «Гей, не дивуйте, добрії люди», аріозо Тараса «Що у світі є святіше». Фінал.

Схарактеризуй музику увертюри. На яку атмосферу, події, настрої вона налаштовує? Яку мелодію ти впізнав / упізнала? Розглянь ескіз костюма для опери (с. 99). Що свідчить про те, що він відповідає історичній епосі?

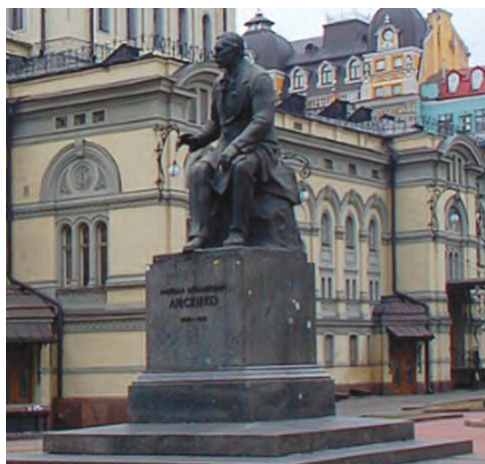
До портретної галереї

Микола Лисенко (1842–1912) — видатний український громадський діяч, композитор і фольклорист, засновник української національної музики. Народився в селі Гриньки на Полтавщині у високоосвіченій дворянській родині. Здобув освіту в Київському університеті, а фахову музичну — у Лейпцизькій консерваторії. Окрім композиторської творчості, вів активну концертну діяльність як піаніст.

М. Лисенко створив численні аранжування народної музики. Він — автор багатожанрової спадщини: опер («Тарас Бульба», «Наталка Полтавка», «Різдвяна ніч», «Енеїда»), музики до «Кобзаря», духовного гімну «Молитва за Україну».

Пам'ятник
М. Лисенку біля
Національної опери
України

Співаю пісню**Гей ви, козаченьки**

Музика Г. Татарченка

Слова В. Крищенко

1. Є і нам про що згадати...

Пісне, душу возвелич.

Ой була в нас ненька мати —

Запорозька славна Січ.

Приспів:

Гей ви, козаченьки, —

вітер в чистім полі,

Научіть нащадків

так любити волю.

Гей ви, козаченьки, —

спомин з м'яти-рути,

Научіть минулу

славу повернути.

2. Круточола наша доля,

Не вода в ній — кров тече.

Козаку найперше — воля,

Козаку найперше — честь.

3. А прийшла лиха година —

Впав козак наш у траві,

Щоб іскрилась Україна

На гетьманській булаві.

4. Обросила землю рана

Із козацького чола,

Щоб неправда помирала,

Щоби правдонька жила.

Виконай пісню із супроводом на ударних інструментах.

Зверни увагу на маршовий пунктирний ритм.

Мистецька скарбничка

Арія (іт. aria — повітря) — епізод опери, оперети, ораторії, який виконується співаком-солістом.

Лейтмотив — музична тема, пов'язана з певним образом, ідеєю, явищем, яка неодноразово повторюється в опері, балеті, симфонії.

Лібрето — книжечка зі змістом балету, опери.

Речитатив (з лат. — декламувати) — вид вокальної музики, яка інтонаційно та ритмічно відтворює розмовну мову.

Увертюра (фр. ouverture — відкриття, початок) — інструментальний вступ до музичної вистави.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Чому для втілення історичної тематики композитори звертаються саме до оперного жанру.

2. Назві основні складники оперної вистави.

3. Поясни, яка роль увертюри в опері.

Самостійне дослідження, медіапошук

Досліді, чи пов'язана пісня «Засвіт встали козаченьки» із долею співачки Марусі Чурай.

Фантазую, експериментую, дію

Експериментуй у виконанні фраз речитативом.

Історичний жанр

Які пам'ятники історичним діячам або діячкам є у твоєму рідному краї? Які картини про війну тебе найбільше вразили?

Важливі події суспільного життя минулого й сучасності, образи відомих діячів утілено у творах **історичного жанру**. Він виник у давніх цивілізаціях і набув поширення в живописі, графіці, скульптурі. До історичного жанру також відносять історичний портрет та історичний пейзаж. Через зображення реальних подій митці виражають власне ставлення до них відповідно до естетичних поглядів свого часу.

Микола Мазур, Богдан Мазур. Гетьмани

У центрі знаменитої композиції історичного жанру Дієго Веласкеса «Капітуляція міста Бреда» зображено епізод укладання мирного договору. Голландський комендант, вклоняючись, передає ключ від міста адміралу Іспанії, який дружньо поплескує колишнього ворога по плечу. Проте на обличчях офіцерів, що на другому плані, не читаємо схвальних емоцій. Впадає в око й символічний образ коня — прообраз Троянського.

Тут Веласкес виявляється провидцем, адже в майбутньому місто знову візьмуть голландці.

Дієго Веласкес. Капітуляція міста Бреда

Розглянь пози, погляди, історичні деталі зображених воїнів (одяг, зброю). Проаналізуй розташування персонажів на картині: хто в центрі, чим відрізняються групи воїнів праворуч і ліворуч.

До портретної галереї

Польський живописець, автор історичних і батальних картин **Ян Алоїзій Матейко** (1838 – 1893) народився в Кракові в багатодітній родині викладача музики. Навчався в Школі мистецтв у Кракові та в Академії мистецтв у Мюнхені. Малював картини про події польської історії. Також створював ескізи вітражів, за якими, зокрема, виготовлено вітражі кафедрального собору у Львові.

Ян Матейко. Автопортрет

На картині «Богдан Хмельницький із Тугай-Беєм піді Львовом» художник помістив історичних діячів — українського гетьмана і татарського хана — у центрі композиції, а на передньому плані реалістично зобразив козака, який грає на бандурі.

В українському мистецтві завжди зберігалася пам'ять про славетну добу України-Русі й героїчну епоху козацтва. Чимало митців, починаючи з Тараса Шевченка, зверталися до історичної минувшини.

Сучасний художник Артур Орльонов є автором серії картин, створених у межах проєкту «Україна: історія великого народу».

Візуальна грамота

Композиції з великою кількістю людей, об'єднаних у групи, вважаються найскладнішими. Для передачі плановості використовують **прийом загородження**.

Простір і система розміщення в ньому людей і предметів створюються за допомогою правил композиції. Спочатку потрібно визначити композиційний центр і найважливіші для змісту фігури, які розташовують на передньому плані і чітко промальовують, на відміну від фігур дальнього плану, які поступово зменшуються за розмірами й стають нечіткими.

Важливо вибрати лінію горизонту відповідно до задуму. Висока — коли спостерігач дивиться зверху на зображення. Створюється панорамний вигляд, на якому землі більше, ніж неба. Це доцільно вибирати для зображення багатофігурних історичних подій.

Жести й пози передають характер і дії героїв, допомагають розкрити ідею автора.

Віртуальна екскурсія

Музей «Становлення української нації» — це перший в Україні інноваційний музей, де минуле зустрічається із сучасністю. Під час екскурсії славетні сторінки нашої історії оживають. Ти побачиш сюжети з реалістичними 3D-фігурами видатних постатей України: королів і гетьманів, військових і вчених, артистів і спортсменів.

Експозиція музею «Становлення української нації»

На початку минулого століття в Мексиці зародився **муралізм**. З того часу мурали на стінах будинків не втрачають популярності й триумфально крокують континентами.

Мурал із технічного боку має деякі спільні ознаки з фрескою, частково з графіті, різновидом стритарту, від яких відрізняється змістом і масштабністю.

Крістіан Гемі (C215).
Мурал у Парижі

Саша Чорний.
Мурал в Маріуполі

Створюю композицію

Варіант 1. Намалюй ескіз експозиції «Україна-Русь» для шкільного історичного музею (гуаш).

Варіант 2. Розроби ескіз муралу «Герої — наші сучасники» або монумента, присвяченого відомим українським історичним діячам (графічна техніка).

Мистецькі поради

- Продумай тему, уяви образи головних персонажів, розроби сюжет композиції.
- Вибери формат, визнач смисловий центр композиції, наміть фігури історичних постатей, дотримуючись пропорцій фігури людини.
- Деталізуй частини композиції, зображення людей, зокрема одяг, за потреби — зброю.
- За допомогою контрасту кольорів виділи композиційний центр, головного персонажа.

Мистецька скарбничка

Історичний жанр — зображення історичних подій у візуальних видах мистецтва.

Мурал (ісп. muro — стіна) — різновид монументального живопису переважно на зовнішніх стінах житлових будинків та інших архітектурних споруд у міському просторі.

Стритарт (англ. street art — вуличне мистецтво) — напрям у сучасному візуальному мистецтві, відмінною ознакою якого є яскраво виражений урбаністичний характер. Основна частина — графіті (або спрейарт).

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Назви ознаки історичного жанру. У яких видах мистецтва він поширений?

2. Які провідні теми творів історичного жанру? Наведи приклади з графіки, живопису й скульптури, зокрема в українському мистецтві.

3. Що нового ти дізнався/дізналася про правила композиції? Чи все було зрозумілим?

Самостійне дослідження, медіапошук

Добери приклади творів історичного жанру — картин, муралів, графіті до тем курсу «Досліджую історію та суспільство».

Бенксі. Мурал в Ірпені
(Україна)

Фантазую, експериментую, дію

Поекспериментуй із визначенням законів композиції на зразках картин у підручнику: визнач, яка лінія горизонту (висока, середня чи низька), композиційний центр, прийоми плановості зображення.

Батальні сцени в музиці

Пригадай будову театральної зали. Поясни, як ти розумієш слова з театральної абетки: партер, ложа-бенуар, фое, бутафорія. Які предмети бутафорії потрібно застосовувати в батальних сценах опери?

Європейське оперне мистецтво розвивалося у двох основних напрямках, започаткованих в італійській музиці: опери-серія (великої, «серйозної») й опери-буффа (комічної). Історичний жанр повною мірою зміг реалізуватися у великій опері, якій притаманні

Джованні Паоло Паніні. Музичне свято

масштабність, складна драматургія з наскрізним розвитком, героїчні емоції. У Венеції був відкритий перший оперний театр (1637), і розпочалася блискуча епоха італійського оперного мистецтва, у царині якого виник і поширився унікальний спів **бельканто**.

Розглянь зображення оперного театру на картині. Яку атмосферу передав художник? Знайди й назви всі елементи глядацької зали.

Музична грамота

В Італії зародилася техніка бельканто (bel canto) — «прекрасний спів», як неперевершений взірець краси й досконалості. Цей стиль виконання вимагає від співаків досконалої техніки володіння голосом, емоційної насиченості звучання. Також у бельканто акцентується віртуозність, майстерність виконання складних пасажів.

В Італії були започатковані й архітектурні канони побудови споруд оперного театру, традиції пишного декорування екстер'єрів та інтер'єрів залів із прекрасною **акустиккою**. Візуальні складники створювали урочисту піднесену атмосферу зустрічі з високим мистецтвом.

Італійська музика дала світові плеяду відомих оперних композиторів. Зіркою на музичному олімпі, безперечно, був Джузеппе Верді.

До портретної галереї

Джузеппе Верді (1813–1901) — італійський композитор, автор більше двох десятків опер, які стали неперевершеними зразками цього музичного жанру. Народився в провінції Парма. З 11 років виконував обов'язки органіста в рідному селі Ронколе. Музичну освіту здобував на приватних уроках, які оплачував його заможний покровитель. Адже спроба Верді вступити до консерваторії виявилася невдалою.

У 1839 р. у міланському театрі «Ла Скала» відбулася прем'єра першої опери Дж. Верді. Вершинами оперного мистецтва композитора стали такі шедеври, як «Ріголетто», «Трубадур», «Травіата», «Отелло», «Аїда».

Пам'ятник Дж. Верді
в Буссето

Героїчну оперу «Битва під Леньяно» Дж. Верді створив у період, коли революційна хвиля 1848 року охопила італійські міста і майже всю Європу. Зміст твору перегукувався з подіями, сучасними композитору. Дія відбувається в окупованій Італії неподалік Мілана. Військо ломбардців розгромило армію тевтонських лицарів.

Під час прем'єри опери в Римі (1849) театр був прикрашений національними прапорами, вистави супроводжувалися патріотичними демонстраціями. Італійці сприймали хор із першої дії опери вигуками «Viva Italia!» («Хай живе Італія!»), як палкий заклик до боротьби народу за свободу батьківщини.

Битва при Леньяно згадується в сучасному гімні Італії, щорічно проводяться її інсценізації, увертюра з однойменної опери Дж. Верді виконується багатьма оркестрами, зокрема й духовими.

Слухаю музику

Джузеппе Верді. Опера «Битва під Леньяно». Увертюра (у виконанні симфонічного й духового оркестру), хор «Viva Italia!» з 1 дії.

Схарактеризуй першу закличну маршову тему. Які інструменти її виконують? Який характер музики хору?

Інша опера Дж. Верді на історичний сюжет «Набукко» заснована на подіях, які описані в Біблії. Саме ця рання опера про боротьбу юдеїв з вавилонянами принесла композитору успіх і визнання.

Слухаю музику

Джузеппе Верді. Опера «Набукко» в інтерпретації Національної опери України («Хор полонених юдеїв» та інші фрагменти на вибір).

Як хорова музика передає почуття скорботи полонених?

До списку культурної спадщини людства ЮНЕСКО включена Пекінська опера. У чому ж полягає її унікальність?

Вистава поєднує всі складники класичної опери плюс акробатику, елементи бойових мистецтв (ушу).

Серед традиційних амплуа є воїн (шен) і злодій (цзін), які задіяні у військових епізодах.

Воїн, озброєний списом, повинен бути майстерним акробатом, фехтувальником, володіти мечем.

Злодій (зрадник) — особа з розфарбованим обличчям (білий колір гриму символізує хитрість і підступність).

Батальні епізоди, як і всі інші сцени опери, відрізняються від європейського театру. Тут панують не масштабні битви в масових сценах із гучним звучанням хору й оркестру, а акробатичний танець акторів із віртуозним володінням зброєю.

Слухаю музику

Пекінська опера. «Битва під Цзічжоу» (фрагмент).

Поміркуй, що незвичного в батальних сценах Пекінської опери.

Слухаю музику

Ріхард Вагнер. «Політ валькірій» із опери «Валькірія».

Передай свої враження від музики. Порівняй музичний образ валькірій із живописним. Поміркуй, чому в німецькій та скандинавській міфології їх зображували в образі вершниць.

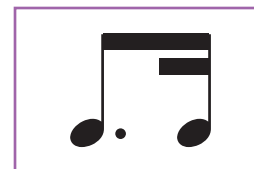
Говард Девід Джонсон. Діва Валькірія

Музична грамота

Ритм, який утворюється за допомогою крапки

Пунктирний ритм — це ритм із крапкою. Він додає звучанню музики загострення. Що означає ця крапка? Для чого вона потрібна? Крапка подовжує ноту на половину її тривалості.

А наступна нота навпаки скорочується наполовину.

Вправа (в парі або двома групами). Проплескайте партитуру (простукайте чи заграйте на барабанчиках). Попередньо по черзі виконайте окремо кожну партію.

Мистецька скарбничка

Акустика — наука про звук, що вивчає його виникнення, поширення, сприйняття і дію в різному середовищі.

Діапазон — сукупність звуків різної висоти, яку може виконувати голос або музичний інструмент.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Поміркуй, що доцільніше використати для батальних сцен в опері: оркестр і хор; тільки оркестр; танцювальний епізод; спів солістів і хору.

2. Яке враження в тебе викликало знайомство з музикою композитора, якого вважають найпопулярнішим оперним композитором?

Поясни, чому італійці називають Верді голосом своєї країни.

3. Проведіть дискусію «Опера вчора, сьогодні, завтра». Запропонуйте, як можна осучаснити цей музично-сценічний жанр у нашу епоху.

Самостійне дослідження, медіапошук

Досліди, у яких відомих кінофільмах у батальних сценах звучить класична музика.

Фантазую, експериментую, дію

Перевір діапазон свого голосу за допомогою музичного інструмента.

Теобальд Шартран.
Верді — диригент

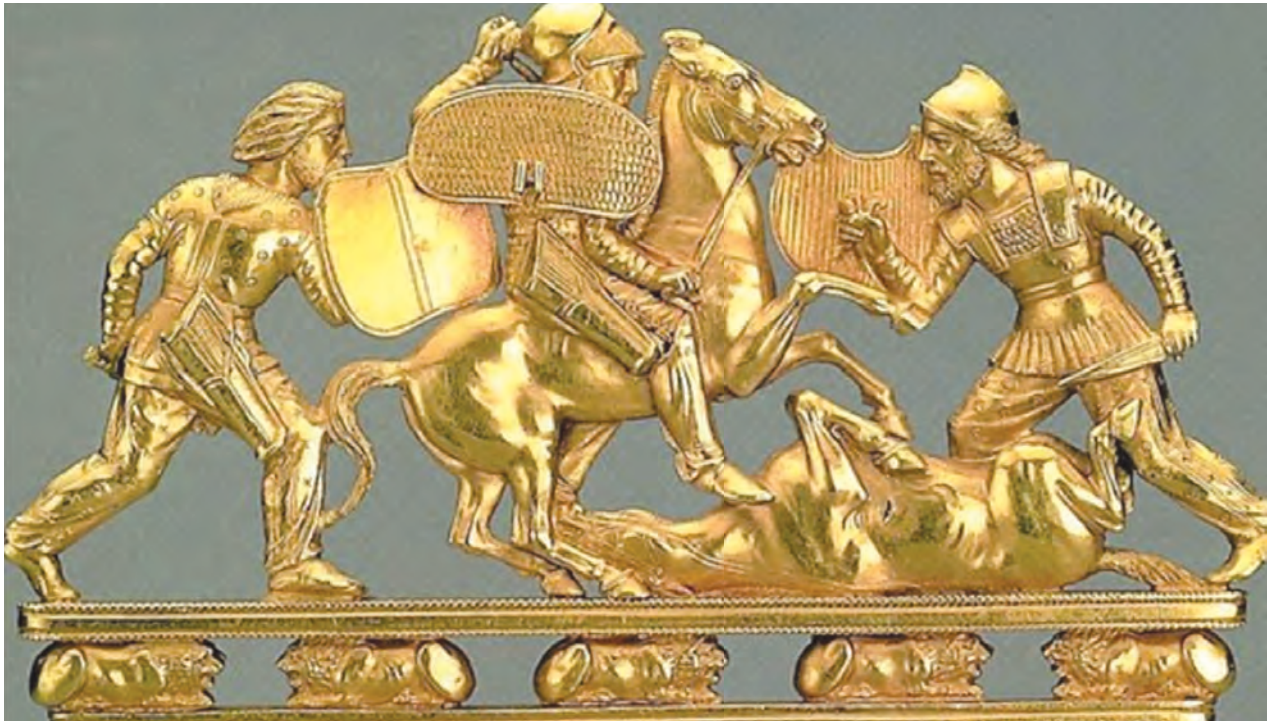
Батальний жанр

Які ти знаєш картини, присвячені війні? Які почуття і думки вони викликають? Що складніше, на твою думку, малювати бій на суходолі чи битву на морі?

Героїку, гідність, силу та інші людські чесноти репрезентують твори **батального жанру** в мистецтві. Цей різновид історичного жанру присвячений зображенню воєнних подій, моментів битв і військових походів, сцен складного армійського побуту. Здебільшого, батальні твори героїчні, інколи трагічні: вони можуть нести в собі гордість і преклоніння перед мужністю воїнів, але можуть розкривати й увесь жах війни, засуджувати біль і руйнування, які вона заподіяла.

Зображення битви єгипетський розписі

Зображення битви на скіфському гребені

Батальний жанр виник у давні часи. Про це свідчать древні східні мініатюри, зокрема про самураїв, єгипетські розписи битв, у яких брали участь фараони (їх малювали більшими за розмірами, порівняно з іншими). Військова доблесть міфічних героїв оспівується на грецьких вазах і рельєфах храмів, перемоги імператорів — на римських тріумфальних арках, походи королів — на середньовічних гобеленах зі своєрідною хронікою подій. Зазвичай, окрім військових постатей, можна побачити амуніцію, зброю, коней, техніку. Картини про війну стають певною реконструкцією історичних подій.

Битва самураїв на японській гравюрі

Розглянь ілюстрації з батальними сценами в єгипетському монументальному живописі, декоративному мистецтві скіфів та японській графіці. Зверни увагу на динамічність рухів зображених осіб, контраст кольорів у композиціях.

Яка з баталій, на твою думку, створює найбільш напружену емоційну атмосферу? Якими художніми засобами це досягнуто? Поясни.

Склади сторителінг про події та зображених персонажів на композиції, яка найбільше сподобалася.

Віртуальна екскурсія

Стародавній гобелен із Байо (XI ст.) — унікальний експонат, для якого побудовано спеціальний музей у Нормандії (Франція)! Це свідчить про надзвичайну історичну й мистецьку цінність килима.

У чому ж його унікальність? Вражають незвичайні розміри: ширина — 51 см, довжина — близько 70 м. Довга стрічка розгортається за хронологією подій і складається з окремих частин. На них зображено 58 сцен з історії нормандського завоювання Англії. На світлому тлі різнокольоровими нитками вишито вершників, тварин, споруди, кораблі тощо. Малюнки настільки деталізовані, що можна дізнатися про одяг військових, зброю і звичаї того часу.

Батальний жанр набув широкого розвитку в спадщині іспанського художника Франсіско Гої — автора графічної серії «Лихоліття війни», француза Ежена Делакруа, творця знаменитого образу Свободи, що веде народ. У вітчизняних митців баталії пронизані особливим духом патріотизму, прагненням ушанувати героїзм воїнів. Відомими українськими баталістами були живописець Микола Самокиш, графіки Михайло Дерегус і Олександр Данченко, у наш час літописцями української історії є живописці Сергій Чайка та Артур Орльонов, художник-ілюстратор Сергій Овчаренко.

Артур Орльонов. Козаки гетьмана Петра Сагайдачного здобувають Кафу (фрагмент)

У композиціях морської тематики зображується широкий простір, предмети на ближньому плані прописані детально, а вдалині — нечітко, мов оповиті гарматним димом. Зображення морських баталій вимагає від художника знань про кораблі різних часів і вміння майстерно малювати марини, володіти світлотінню та основами кольорознавства.

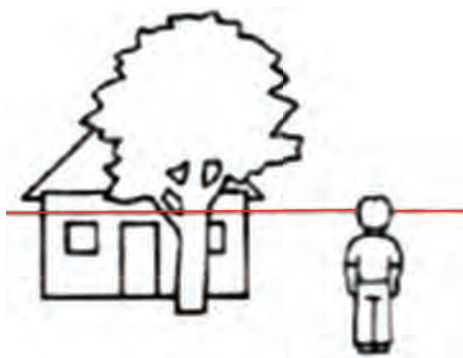
Як художник посилює драматизм битви кольором?
Як природна стихія (хвилі, хмари) суголосна подіям?
Проведи рукою уявну лінію горизонту на картині.
Поміркуй, чому художник використав саме таку лінію горизонту.

Візуальна грамота

Ти вже знаєш, що **лінія горизонту** — це місце, де небо зустрічається із землею. Адже у своїх малюнках ти починаєш малювати композицію саме із цієї лінії. Дійсно, вона дуже важлива. У графіці й живописі будова зображення прив'язана до неї. Іноді її чітко видно на картині, а інколи горизонт не скрізь проглядається, закритий деревами чи будинками або кораблями на морі.

На поверхні моря, озера чи річки лінію горизонту досить легко побачити. Вона вдалині, ніби на краю землі, у вигляді туманної смуги синіх відтінків.

Уявний горизонт завжди збігається із рівнем очей художника. Але рівень цей змінюється залежно від того, сидить він чи стоїть, малює з вершини гори, з моста чи з балкона або розмістився десь у долині. Зазвичай лінія горизонту проходить близько до середини картини, трохи вище чи нижче. Розрізняють високий і низький горизонт. При високому горизонті головне зображення буде на землі, а при низькому — на небі. Отже, малюючи морську битву, вибирай, що для тебе важливіше: показати красу хмар чи підкреслити переливи хвиль із відблисками вогню від снарядів.

Створюю композицію

Варіант 1. Намалюй баталію «Козацький морський похід».

Мистецькі поради

- Попередньо потренуйся малювати ескізи козацьких чайок відповідно до історичної епохи.
- Продумай сюжет композиції, визнач її центр.
- Намість обриси кораблів.
- За допомогою контрасту кольорів, тону виділи смисловий центр композиції.
- Передай настрій, бойову атмосферу: зобрази бурхливі хвилі та грізні хмари, які суголосні героїчним подіям.

Варіант 2. Групова робота. Створіть ескізи серії поштових марок для відображення баталій сучасної війни.

Мистецька скарбничка

Батальний жанр (фр. bataile — битва) — твори образотворчого мистецтва, присвячені зображенню воєнних подій, військових походів.

Гобелен — різновид декоративно-ужиткового мистецтва, стінний килим із сюжетною або орнаментною композицією, витканий вручну.

Лінія горизонту — це уявна лінія, яка ніби розділяє землю і небосхил.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Які сюжети й образи зображують у творах мистецтва, що належать до батального жанру?

2. Що було несподіваним у новій інформації?

3. Схарактеризуй картини, присвячені морським баталіям. Поясни особливості композицій, визнач лінії горизонту.

Самостійне дослідження, медіапошук

Досліди серії українських марок на історичну тему.

Фантазую, експериментую, дію

Поекспериментуй із визначенням лінії горизонту різної висоти за допомогою склянки з водою.

Побутове музикування, танці

Які танці ти вмієш виконувати? Яка танцювальна музика тобі подобається? Як вона впливає на твій настрій?

З давніх-давен музика й танець відігравали важливу роль у повсякденному житті людини. Танець належить до найдавніших видів мистецтва, адже мова тіла — доступний спосіб вираження емоцій людини. У різноманітних формах танець існував у культурі всіх народів світу. Музикування і виконання танців прикрашали дозвілля людей, приносили задоволення.

Фредерік Лейтон.
Урок музики

Антоніо Ермолао Паолетті.
На венеціанському балконі

Що відбувається на картинах? Поміркуй, чи отримують зображені герої задоволення від своїх занять?

Музична грамота

Музика й танець... Наскільки тісним є цей союз? У танці відображається емоційно-образний зміст музики, у пластичних рухах втілюється її характер.

Головна ознака танцю — **ритм**. Характеристиками танцювальної мови є **темп** (швидкість виконання) і **динаміка** (напруга і розмах рухів). Ці основні елементи збігаються з елементами музичної мови. А просторовий рисунок танцювальної композиції споріднений з візуальними мистецтвами. Танцювальна техніка танцю гармонійна й довершена.

Пригадай музичні темпи й поясни, як їх виконувати:
Adagio, Andante, Andantino, Allegretto, Allegro, Presto.

Існує дуже багато видів і форм танцю, що унеможливорює єдину жанрову класифікацію. За кількістю учасників танці поділяються на сольні, парні й групові. За призначенням — на обрядові, наприклад, хороводи, сценічні (постановочні), соціальні тощо.

Виокремлюють такі великі групи танців: **народні**, що є результатом вікових традицій народної творчості; **кла-**

сичні, що стали основою балету; **бальні**, які танцювали на балах аристократів; **спортивні**, з яких проводять змагання тощо.

Які танці народів світу ти знаєш? Назви українські народні танці.

Едгар Дега.
Українські танцівниці

Бальні танці, що передбачають парне виконання, виникли як розвага. Чимало з них колись витанцювали на балах, але згодом вони вийшли з ужитку, наприклад, менует, полонез.

Деякі танці, навпаки, вийшли далеко за межі регіону свого походження, наприклад, іспанське **фламенко**. Завдяки поєднанню співу, танцю і гітарного супроводу та вогняній темпераментності воно завоювало світ,

не втрачаючи етнічного колориту. Оригінальність і складність ритмічного малюнка фламенко підкреслюється **перкусією**: плесканням у долоні, клацанням пальцями, стуком підборів, грою на кастаньєтах. Яскраві сукні з оборками й воланами, традиційні атрибути (віяло і шаль із китицями) посилюють чари вогняно-пристрасних танцівниць, як і різкі випадки й стрімкі повороти гордовитої експресії танцівників.

Клемент Кван. Фламенко

Частина бальних танців увійшла до міжнародних спортивних змагань, де вони були впорядковані й поділені на дві програми по п'ять танців кожна: стандартну (європейську) і латино-американську. Склад **стандарту**: повільний вальс, квікстеп (швидкий фокстрот), танго, фокстрот, віденський вальс. **Латина** включає ча-ча-ча, пасодобль, джайв, румбу, самбу.

Конкурси з бальних танців проводяться на всіх рівнях, починаючи від початківців (юніорів) і закінчуючи професіоналами.

Спортивні бальні танці: стандарт і латина

Схарактеризуй музичні й хореографічні особливості бального та спортивного танцю вальс.

Унікального поширення у світі, не меншого, ніж король танців — вальс, здобуло аргентинське **танго**. Воно виконується в парі, нерідко із супроводом ансамблю, де головна роль відведена бандонеону. Тембр саме цього інструмента надає музиці самобутню нотку журби. З народної розваги поступово виникло сценічне танго, яке виконували професіонали, зосереджуючись на видовищності. Відмінність сценічного і бально-спортивного танго від аргентинського — обмеження імпровізації (всі рухи відповідають правилам) і водночас ви-

Аргентинське танго із супроводом бандонеона

користання набагато сміливіших віртуозних хореографічних елементів. Його характерні ритми й фігури неможливо сплутати із жодним іншим танцем. Фестивалі й конкурси танго проводять у багатьох країнах, а починаючи з 2003 року, у столиці Аргентини Буенос-Айресі відбувається щорічний Усесвітній фестиваль та чемпіонат танго.

Бальне танго

Надвичайний вплив на різні види й форми хореографії мав танець **модерн**. Цей вільний танець виник у США на противагу традиційним балетним формам і набув світового поширення. Основоположницею нового напрямку танцювального мистецтва стала Айседора Дункан. Вона виконувала технічно складні імпровізовані рухи босоніж.

У кожен епоху народжуються нові танці. Поява популярної музики підштовхнула виникнення **естрадних** танців, що супроводжують виступ зірок естради.

Жанри танців, що розвинулися поза межами шкіл і студій, тобто на вулицях, шкільних подвір'ях, у клубах, називають **вуличними**. До них належать брейк-данс, хіп-хоп, летка-єнка.

Танець «Модерн»
у виконанні
Айседори Дункан

Слухаю музику

Астор П'яцолла. Лібертанго.
Танці: фламенко, самба тощо.

Музика й вірші А. Комлікової

- 1.** В серці кожної дитини є посіяні зернини,
Проростають вони світлом і добром!
Виховання і освіти розквітають пишні квіти,
Квіти-діти — це реальність, це не сон!
- 2.** Так, це школа, школа мрії,
там, де ствердяться надії,
Там, де вчителі навчають
із любов'ю і теплом!
Там, де радість здобувають,
бо про кожного тут дбають,
І таланти розквітають
під учительським крилом!
- 3.** Тут у радості і в тузі є надійні, вірні друзі,
І наука шлях присвітить, мов зоря!
І доколи будеш жити, ти прийдеш до них спочити,
Бо єдина й вічна та шкільна сім'я!
- 4.** Так, це школа, школа мрії, там, де ствердяться надії,
Де дитинство не минає і завжди всі молоді!
Хай колись у світ далекий понесуть тебе лелеки,
Та роки навчання в серці назавжди!

Мистецька скарбничка

Бальні танці (фр. bal, від лат. ballare — танцювати) — парні танці, що виникли на балах привілейованих верств населення.

Бандонеон — музичний інструмент із родини ручних гармонік.

Летка-єнка (з фінськ. — качатися, похитуватися) — фінський бальний танець для масового виконання, у якому виконавці розташовуються ланцюжком.

Перкусія (лат. percussio — вистукування) — ударні музичні інструменти, що входять в ударну установку, спосіб звуковидобування за допомогою ударів руки, паличкою.

Фламенко — іспанський музичний, пісенний і танцювальний стиль, який склався в Андалусії; виконання танцю і співу супроводжується грою на гітарі, кастаньєтах.

Танго (ісп. tango) — парний танець, що виник в Аргентині під багатонаціональними впливами (іспанськими, афроамериканськими тощо) і набув поширення у світі.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Назви спільні й відмінні елементи мови музики і танцю.

2. Які танці входять до стандартної/європейської та латиноамериканської програм міжнародних змагань? Перелічи ці десять танцювальних жанрів.

3. Разом із однокласницями та однокласниками проведіть у мережі дискусію щодо ролі танців у вашому житті. Визначте п'ять танців, які найбільше подобаються вашим одноліткам.

Самостійне дослідження, медіапошук

Відвідай віртуально музеї танго й фламенко. Переглянь різні інтерпретації цих танців, визнаних ЮНЕСКО нематеріальною культурною спадщиною людства.

Фантазую, експериментую, дію

Вивчи рухи одного з танців, який тебе найбільше зацікавив, і виконуй його для покращення емоційного стану, насамперед у моменти, коли треба зняти тривожність, стрес, утому.

Краса повсякденності: побутовий жанр

Які знайомі побутові сцени тобі доводилося бачити на картинах? Чи були серед них ті, які присвячено заняттям спортом чи мистецтвом?

Повсякденне життя людини — приватне й суспільне — митці та мисткині відображають у творах **побутового жанру**. І якщо в історичному живописі чи скульптурі звертається увага на виняткові події, важливі для народу або людства загалом, то змістом твору побутового жанру є те, що відбувається повсякчас. Людям здавна було цікаво «впізнавати» на картинах епізоди, які вони спостерігають у своєму середовищі: праця, дозвілля, родинні свята, танці.

Поль Гоген.
Дівчата танцюють
у Понт-Авені

Яка побутова сцена зображена на ілюстрації? Чому рясвячений сюжет? Опиши людей та їхні заняття.

Як самостійний побутовий жанр оформився у творчості «малих голландців», які не побоялися зобразити життя простих людей таким, яким воно є. Художники малювали їх на вулицях, у домашніх інтер'єрах — за-тишних кімнатах і звичайних кухнях.

До портретної галереї

Ян Вермее́р (1632–1675) — один із найвідоміших нідерландських художників, представник так званої делфтської живописної школи Золотої доби. Усе життя митець провів у Делфті. Він любив своє рідне місто й зображував його на своїх картинах. Вермеєр продавав картини, тобто в приватному розумінні був артдиле-ром. Писав він переважно жанрові сцени, пронизані світлом, атмосферою спокою і кольоровою гармоні-єю. Деталі в композиціях прописував із величезною увагою до дрібниць. Сучасні дослідники вважають, що митець застосовував технічні досягнення того часу — камеру-обскуру (передвісник фотоапарата), що давало змогу зображувати все надзвичайно реалістично.

Ян Вермеєр. Урок музики (фрагмент)

Що відбувається на картині? Що можна розказати про зображених персонажів? Опиши деталі інтер'єру, проаналізуй композицію. Поясни зміст картин. Запропонуй власний варіант назви.

Художники з особливими теплими почуттями змальовували в побутовому жанрі тихі миттєвості родинного життя з його звичайними справами, заняття мистецтвом, зокрема побутове музикування, танці.

На композиціях побутового жанру митці відображають також спортивні ігри й змагання. Фігури спортсменів і спортсменок зазвичай намальовані в русі.

Анрі Матісс. Урок гри на піаніно

Кого зображено на картинах? Де перебувають ці люди? За допомогою яких засобів художньої виразності передано атмосферу родинного затишку? Чи відчуваєш ти спокій, сприймаючи ці живописні твори?

Віктор Рижих. Хокей

Білл Браунрідж. Дівчина зі Саскатуна

Якими художніми засобами художники передають рухи людини? Як досягається динаміка?

Побутова тема, зокрема сюжети спорту і мистецтва, цікавили й скульпторів. Станкові роботи можна побачити в картинних галереях. Статуями й рельєфами зазвичай прикрашають парки й сквери, спортивні комплекси. Статуетки широко використовуються для оздоблення помешкання людей.

Антоніо Канова.
Танцівниця

Деметр Чіпарус. Танець

Візуальна грамота

Щоб намалювати або виліпити людей у русі (танцівників/танцівниць, спортсменів/спортсменок), треба дотримуватися пропорцій фігури, виразності пози, жестів, акцентуючи динаміку.

Створюю композицію

Створи композицію в побутовому жанрі «Зимові спортивні розваги».

- Продумай рухи персонажів картини відповідно до виду спорту.
- Добери відповідний зимовий колорит.

Варіант 1. «Юний хокеїст на тренуванні».

Варіант 2. «Зірка фігурного катання».

Мистецька скарбничка

Побутовий жанр — зображення сцен повсякденного життя в образотворчому мистецтві.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Назви ознаки побутового жанру.
2. Порівняй твори побутового жанру в живописі та скульптурі. Наведи приклади.
3. Що нового ти дізнався/дізналася про особливості зображення людини в русі?

Самостійне дослідження, медіапошук

Порівняй картини побутового жанру на спільну тематику. Створи порівняльну таблицю.

	«Урок музики» Я. Вермеєра	«Урок гри на піаніно» А. Матісса
Зміст		
Сюжет		
Композиція		
Колорит		

Фантазую, експериментую, дію

Гра «Картина ожила» (робота в групах). Кожна з груп створює «живі картини» побутового жанру (пантоміма) і показує іншим, що б ті відгадали.

Жанр, який дарує оптимізм. Віват, оперето!

Поміркуй, чому в репертуарі оперних театрів практично немає оперет, для яких створюють окремі театри.

Якщо ти бажаєш відчувати себе у вирі запального свята, тоді запрошуємо зануритися в радісний і барвистий світ **оперети**. Цей жанр є синтезом музики, танцю, образотворчого мистецтва (декорації, костюми, грим) та віртуозної гри акторів-вокалістів у супроводі оркестру, хору та балету. А ще — це жарти, веселощі, піднесений настрій, шарм і вишуканість. Тільки в опереті присутня світла безтурботність, готовність сміятися над ситуаціями повсякденного життя.

Віртуальна екскурсія

Завітай до Київського національного академічного театру оперети, гасло якого — «Крок до свята».

Оперета — це завжди цікаво, яскраво, стильно, музично, позитивно та натхненно!

Ознайомся з історією цього театру, будівлею, схемою зали, репертуаром.

Музична грамота

Слово оперета дуже подібне до слова опера. І не дивно, адже воно означає «маленька опера». Її ще називають «молодшою сестрою опери». В опереті є всі складники оперної вистави — увертюра, арії, ансамблі, хори. Тільки оперета створюється на комічний сюжет, тому превалює музика легкого, розважального характеру. Під час вистави розмовні діалоги чергуються з музичними номерами, які коротші за оперні. На відміну від мюзиклу оперета має класичний склад оркестру. Актори оперети повинні бути універсалами: гарно співати, танцювати, майстерно виконувати свою роль.

Сцена з оперети Й. Штрауса «Циганський барон»

Батьком оперети вважають французького композитора Жака Оффенбаха, який поставив першу оперету в 1858 році. Цікаво, що історія цього жанру почалася з того самого сюжету, що й історія опери — з міфу про Орфея й Еврідіку... Але з додаванням до сюжету комічності — «Орфей у пеклі».

Хоча оперета й зародилася у Франції, найвищого злету цей жанр набув у творчості австрійського композитора Йоганна Штрауса («Летюча миша» та інші).

Музика угорського композитора Імре Кальмана не має рівних у жанрі оперети за святковим настроєм. До найкращих оперет митця належать «Принцеса цирку», «Сильва», «Графиня Маріца».

Скульптура І. Кальмана
в Будапешті (Угорщина)

Сцена з оперети
«Графиня Маріца»

В українській музиці основоположником модерної оперети став композитор Ярослав Барнич, який написав чотири твори цього жанру, зокрема знамениту «Гуцулку Ксеню».

Слухаю музику

Імре Кальман. Арія Містера Ікс з оперети «Принцеса цирку».
Ярослав Барнич. Пісня-танго з оперети «Гуцулка Ксеня».

Розкажи про свої враження від музики. Як вона вплинула на твій настрій? Як арії — музичні портрети — розкривають образи головних персонажів оперет засобами музики?

Джеймс Тіссо. Бал в опері

За сюжетами багатьох оперет, дія відбувається на балах. А бал — це завжди свято! Яскраве, барвисте, блискуче, розкішне! Потрапляючи на бал, ніби поринаєш у казку.

У Відні 1935 року відбувся перший Оперний бал. З того часу традиція щорічного проведення Віденського балу є однією з головних світських подій у Європі.

Бали проводять не лише в житті дорослих, а й дітей. Наприклад, шкільний бал, присвячений останньому дзвонику.

Чим він відрізняється від звичних танців чи дискотеки?

Бал має свій **церемоніал** та правила поведінки. Це щонайперше набір танців, що виконуються в заздалегідь визначеному порядку. Спочатку бали відкривали полонезом, а згодом стали розпочинати вальсом.

Що робить бал особливо вишуканим? Звісно, парадний одяг!

Кавалери вдягали фраки, смокінги або класичні костюми чорного кольору, білу сорочку з краваткою-метеликом. Дами вибирали сукні відповідно до моди тієї епохи. Для дівчат шили сукні білого кольору, ніжно-блакитного, рожевого тощо. Важливим складником жіночого бального костюма були віяло та рукавички (які за етикетом мали бути й у чоловіків).

У творі короля джазової оперети Пала Абрахама, присвяченому балу, звучать мелодії вальсу, танго, фокстроту, степу, румби тощо.

Слухаю музику

Пал Абрахам. Оперета «Бал у Савої» (танці на вибір)

Схарактеризуй і порівняй прослухані танці з оперети.

Художників різних часів захоплювало дивовижне явище балу, танцювальна стихія руху.

Музика — це емоції, що бринять у звучанні, танець — це постійний рух, а картина — застигли образи. Як поєднати такі різні види мистецтва?

Фігури, які танцюють у живописних творах, присвячених балу, ніби злітають у повітрі, інші пари губляться в просторі залу. Увага глядачів із парадних інтер'єрів переключається на елегантність поз кавалерів і граційність дам, що вальсують. Ритм танцівників і танцівниць на картині художніми засобами відображає музичні ритми танцю.

Віктор Габріель Гілберт. Елегантний вечір (фрагмент)

Що відбувається на картині? Кого зобразив художник? Який танець, на твою думку, вони виконують? Зверни увагу на костюми персонажів.

Мистецька скарбничка

Бал (від фр. *bal* — танцювати) — урочистий захід, головною частиною якого є танцювальна програма.

Оперета (італ. *operetta* — маленька опера) — музично-театральний жанр, який поєднує риси опери (насамперед комічної), драматичного театру й балету.

Церемоніал — обряд, урочиста процедура, встановлений порядок проведення прийомів, процесій тощо.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Порівняй оперету з оперою, балетом, мюзиклом. Що спільного, а що відмінного у цих музично-театральних жанрах?

2. Наведи приклади відомих оперет, назви їх авторів.

3. Розкажи про церемоніал балу. Які танці відкривали бали?

Самостійне дослідження, медіапошук

У Київській національній академічній опереті України впроваджується метод дискриптування вистави. Це спеціальний голосовий супровід, який наживо коментує виставу незрячим/слабозорим глядачам, яким пояснюється все, що неможливо відстежити візуально: декорації, дії сценічних персонажів.

Поцікався, які вистави із цим методом можна переглянути.

Фантазую, експериментую, дію

Запропонуй ідею цікавого формату новорічного балу. Продумай програму. Які танці включити? Які костюми варто підготувати.

Свято і бал в живописі

Які картини, присвячені зимовим святам і розвагам, тобі подобаються? Які народні обряди зазвичай зображують на різдвяно-новорічних листівках? Чи доводилося тобі потрапляти на Новорічний бал? Опиши свої враження.

Одна з улюблених митцями та мисткинями тем у побутовому жанрі — свято. У зимову пору року, це насамперед традиційні різдвяно-новорічні свята. Вони супроводжуються театралізованими обрядами колядування і щедрування, водінням «Кози» з вивернутим вовною назовні кожухом, веселими співами колядок і щедрівок, вертепними іграми й жартівливими сценками.

Обов'язковий атрибут колядників — зірка, яку прикрашали дзвіночками й стрічками.

Дорослі й особливо дітлахи з нетерпінням чекали Святої вечері з дванадцяти страв на столі, за яким збиралася родина.

Усі ці традиції, що зберегли з давніх-давен українці й інші християнські народи Європи, фіксували спостережливі художники та художниці в деталях, і головне — вони передавали радісну загадково-таємничу атмосферу святкування, затишку, щастя й миру.

Тетяна Гарькава. Різдво (фрагмент)

Які події відбуваються на картині побутового жанру? Де й коли це відбувається? Уяви себе серед зображених персонажів, спробуй емоційно зануритися у святкову стихію. Опиши людей, їхній одяг, заняття. Схарактеризуй композицію.

Світські традиції святкування Нового року в європейських країнах не менш цікаві й різноманітні. Ти вже знаєш про музично-танцювальне розмаїття балу, його оригінальний етикет. Художники різних часів зображали не тільки бали, а й маскаради.

До портретної галереї

Французький художник **П'єр Огюст Ренуар** (1841–1919) створював картини у побутовому жанрі, з-поміж яких низка творів присвячена темі танців.

Життя підлітка з бідної багатодітної родини в Парижі подарувало йому можливість самоосвіти у процесі копіювання шедеврів із музею Лувр, адже професійної художньої освіти він здобути не зміг.

Творчій манері живописця притаманна емоційність картин, сюжетом яких ставали швидкоплинні миттєвості життя пересічних французів. Ренуар написав картини, де зобразив пари, що танцюють, і деталізував їх відповідно до середовища: «Танець у місті», «Танець у селі», «Бал у Мулен де ла Галетт».

Картина «Бал» — гімн молодості й радості, «проспіваний» художником мовою фарб. Це одна з найвідоміших робіт Ренуара, написана на пленері. На побутовій картині все природне живе і рухається.

Ежен Мурер.
Портрет Ренуара

Створюю композицію

Варіант 1. Намалюй сюжетно-тематичну композицію побутового жанру. Орієнтовна тематика: «Свято», «Новорічний бал» (гуаш або кольорові олівці, фломастери). Передай настрої радості й щастя, які дарують нам чарівні миттєвості життя.

Створюю композицію

Варіант 2. Подивись український кінофільм «Гуцулка Ксеня» (реж. О. Дем'яненко).

Запропонуй ідею рекламного відеоролика до однойменної оперети (мюзиклу) Ярослава Барнича. Намалюй ескіз.

Візуальна грамота

Для створення багатофігурної сюжетно-тематичної картини треба уважно спостерігати за просторовими явищами в докiллі та знати технічні прийоми їх художнього зображення на площині:

- ілюзорне зменшення віддалених предметів за принципом «ближче — нижче й більше, далі — вище й менше»;
- часткове загородження дальніх предметів ближчими;
- відтворення глибини простору за допомогою деталізації зображення на першому плані. Деталізація передбачає, що ближні предмети сприймаються чітко й фактурно, а дальні — узагальнено, без подробиць. Контури ближніх предметів мають різкіший вигляд, а дальніх — м'якший.

Мистецька скарбничка

Пленер (від фр. en plein air — на повітрі) — робота живописців просто неба, що дає змогу передати на картині зміни кольору, зумовлені впливом атмосфери.

Узагальнюю, аргументую, систематизую

1. Розкажи, які події та сюжети зображують художники/художниці на картинах побутового жанру, присвячених різдвяно-новорічній тематиці.

2. Які особливості зображення людини, що танцює? Наведи приклади картин на тему балу.

3. Поясни прийоми ілюзорного відображення глибини простору в сюжетно-тематичній композиції.

Самостійне дослідження, медіапошук

Відшукай з-поміж електронних різдвяно-новорічних вітальних листівок такі, у яких застосовано українські етномотиви, зокрема петриківського розпису.

Фантазую, експериментую, дію

Проведи мініексперимент: зроби замальовки на пленері. Намалюй ці самі предмети або явища. Спостерігай за ефектами змін.

Перевіряю свої досягнення

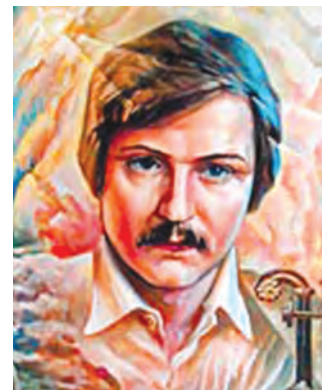
1. Розпізнай жанри на картинах.

2. Які із жанрів належать до хорової музики?

опера   фреска   ораторія   романс   кантата

3. Пригадай твори композиторів на портретах. Установи відповідність між автором і його твором. Назви засновника української професійної музики.

«Балада про мальви»

Опера «Аїда»

«Алілуя»

«Реквієм»

Опера «Тарас Бульба»

Гімн України

4. Які танці зображено на ілюстраціях?

5. Який танець зайвий у переліку латиноамериканської програми?

ча-ча-ча джайв румба самба зумба пасодобль танго

6. Який музичний жанр об'єднує ці ілюстрації?

Перевіряю свої досягнення

1. Визнач на ілюстраціях парний і груповий портрети, автопортрет, тондо.

2. Назви види й жанри скульптури.

3. У яких видах образотворчого мистецтва застосовується цей жанр? Поясни його особливості.

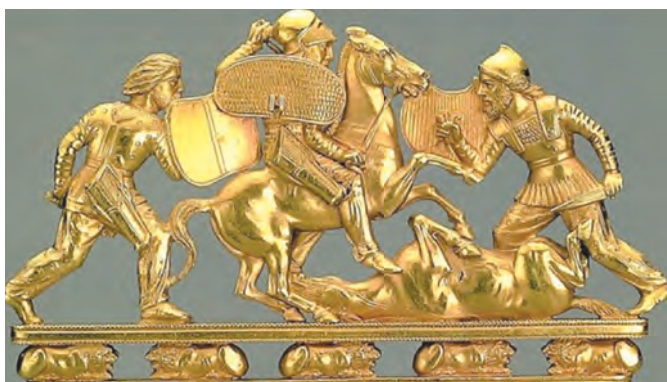

4. Знайди на ілюстраціях фреску, мозаїку і вітраж. Поясни, у чому різниця між цими художніми техніками.

5. Визнач, у яких видах мистецтва використовується цей жанр. Знайди у підручнику ілюстрації, на яких є повітряна перспектива.

6. Що об'єднує ці картини? Визнач жанр. Яка з них динамічна?

Додатки

Українці

Музика В. Бодейчука

Вірші І. Зінківської

У ви-ши-ван-ці в свя - та й буд - ні мо - я Укра-ї - на хай цві-те. Тут
муд-рі і ве-се - лі лю - ди - та - ких не-ма - є більш ні-де. Гу-
цу-ли, бой-ки, по - до - ля - ни і від-чай-душ-ні ко - за - ки, по-
важ-ні, греч-ні га - ли-ча - ни - мо - ї ви лю-бі зем - ля-ки! У - кра -
ї - нці, ми - є - ди-на сі-м'я! Спі-ву-ча мо-ва, пше - нич-на зем-ля,
чис - та й ніж - на на - че пташ-ка на ка - ли - ні, вдяч-на, що я на-ро -
ди-лась в У - кра - ї - ні! У - кра - // - ди-лась в У - кра - ї - ні!

Друзі

Музика й слова Л. Горової

Я ви-би-ра-ю дру - зів, що-би по-руч із ни - ми йти, я ви-би-ра-ю дру -
- зів, щоб лю - би-ти і бе - рег - ти. Є у мо-є - му ко - лі сест -
ра і по ду-ху брат, ко - жен, хто праг - не во - лі і
не від-сту-па - є на-зад. Гей, мо - ї дру - зі, о - зо-віть-ся,
скільки-вас, гей, мо - ї дру - зі, хай ба-га - то бу - денас,
гей, мо - ї дру - зі, не по-ло-ва, а зерно, хай здій-ма - єть-ся
над на-ми жов-то-си-не зна-ме-но, хай здій-ма - єть-ся над на-ми
на - ше зна-ме - но. Ла - ла - ла - ла - ла.

Україна

Музика й вірші Т. Петриненка

До - ро - ги ін - шо - ї не тре - ба, ко - ли зо - рить Чу - маць - кий
Ме - ні не мож - на не лю - би - ти. то - бі не мож - на не цвіс -
Шлях. Я йду від те - бе і до те - бе по зо - ло - тих тво - їх стеж -
ти. Лиш до - ти вар - тов сві - ті жи - ти, по - ки жи - веш і квіт - неш
1. ках. ти. Ук - ра - ї - но, Ук - ра - ї - но! Піс - ля да - ле - чі до - ріг вір - не
2. сер - це тво - го си - на я кла - ду то - бі до ніг.

Гей ви, козаченьки

Музика Г. Татарченка

Слова В. Крищенко

Є і нам про що зга - да - ти... Піс - не, ду - шу воз - ве - лич.
Ой, бу - ла в насень - ка - ма - ти - За - по - розь - ка слав - на Січ.
Гей ви, ко - за - чень - ки - ві - тер в чис - тім по - лі, на - у - чить на - щад - ків
так лю - би - ти во - лю. Гей ви, ко - за - чень - ки - спо - мин з м'я - ти - ру - ти,
на - у - чить ми - ну - лу сла - ву по - вер - ну - ти.

Школа мрії

Музика й вірші А. Комлікової

В серці кож-но - ї ди-ти - ни є по - сі - я - ні зерни -
- ни, про-рос - та - ють во - ни світ - лом і до - бром. Ви-хо -
ван - ня і ос-ві - ти роз-кві - та - ють пиш - ні кві - ти, - кві-ти -
ді - ти це ре-аль - ність, це не сон. Так, це шко - ла, шко - ла, мрі -
- ї, там, де ствер - дять - ся на - ді - ї. Там, де
вчи - те - лі нав-ча - ють із лю - бов' - ю і теп - лом. Там, де
ра - дість здо - бу - ва - ють, бо про кож-но - го тут дба - ють. І та -
лан - ти роз - кві-та ють під у - чи - тель-ським кри-лом.

Зміст

Вступ	Ці жанри, жанри, жанри	Вступ
4	Жанри в музичному мистецтві	Жанри в образотворчому мистецтві 14
1	Образ людини в мистецьких жанрах	1
	Від камерної музики до камерного портрета	
20	На крилах пісні	Портрет — дзеркало душі 28
36	Мелодії романсів, серенад, балад	Камерний і парадний портрети 40
44	Музичні цикли	Парний і груповий портрети 49
56	Гімн у музиці	Портрет у скульптурі — гімн людині 60
	Високе мистецтво духовності	
66	Хорові жанри	Релігійний жанр в образотворчому мистецтві 74
84	Українська хорова музика	Монументальний живопис 90

* Нумерація тем в Артнавігаторі.

Людина в дзеркалі історії

96 _____ Опера ⑧ Історичний жанр _____ 104

112 _____ Батальні сцени в музиці ⑨ Батальний жанр _____ 121

Чарівні миттєвості життя

130 _____ Побутове музикування, танці ⑩ Краса повсякденності: Побутовий жанр _____ 140

148 _____ Жанр, який дарує оптимізм. ⑪ і бал Віват, оперето! Свято в живописі _____ 156

162 _____ **Перевіряю свої досягнення** _____ 169

170 _____ **Додатки** _____ 173

У підручнику використано ілюстрації та світлини таких авторів із сайту

©**shutterstock.com**: Bogac Erkan, German Vizulis, Havoc, Jemastock, Oleksandr Osipov, OSTILL is Franck Camhi, PUPIKII, Renvema, Sergei Kolesnikov, Sussi Hj;

с. 30 — uk.wikipedia.org (фото А. Супруненко); **с. 59** — мультфільм «Бетховен» (Німеччина); **с. 99** — hatob.com.ua; **с. 149** — фото О. Мацко;

на форзацах — малюнки з сайту ©**freepik.com** авторів: grfxrf, tigatelu.

Навчальне видання

Масол Людмила Михайлівна

МИСТЕЦТВО

**Підручник інтегрованого курсу
для осіб з особливими освітніми потребами
(Н 54.1 — Н 54.2)
6 клас
(у 2-х частинах)**

ЧАСТИНА 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *О. Г. Трофімова*
Технічний редактор *Л. І. Аленіна*
Комп'ютерна верстка *Д. Д. Карачов*
Коректор *О. В. Сидор*
Дизайн обкладинки *П. В. Ширнін*

Формат 84x108 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 18,48 + 0,63 форзац
Обл. вид. арк. 8,90 + 0,89 форзац
Наклад 2240 пр.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 6109 від 27.03.2018 р.

Адреса видавництва: 04053, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25

www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано в АТ «ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА «ГЛОБУС»

61011, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.

Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019 р.

www.globus-book.com